

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

XIX. évfolyam. 1907. 5. füzet.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,
THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata, július és augusztus kivételével minden hó 15. és 20. közt jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1907.

Digitized by Google

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok. Lapszám

1. Bauhofer György lelkészi naplója. *Payr Sándor* 273
2. Új erkölcs. *Dr. Masznyik Endre* 291
3. Vallásvédelem az állam részéről. *Dr. Perjessy Mihály* . . . 307

II. Külföldi egyházi szemle.

Külföldi egyházi élet. *p—f.* 326

III. Irodalmi szemle.

a) Hazai irodalom:

1. Mitrovics Gyula: Összegyűjtött papi dolgozatai. *—s —s.* . . . 335
2. Dr. Bartók György: Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés. *Sz. M.* 339

b) Külföldi irodalom:

Siebert Ottó: Das Wiedererstarken des religiösen Lebens *Sz. M.* 344

Kérelem.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **lakásváltoztatásukat** a kiadóhivatalban (Hornyánszky Viktor nyomdája, VI., Aradi-u. 14.) bejelenteni sziveskedjenek.

A könyvkiadókat és írókat fölkérjük, hogy kiadványaik és műveik egy-egy példányát ismertetés végett a **Protestáns Szemle** szerkesztőségébe (IX., Kálvintér 7. sz.) beküldeni sziveskedjenek. A Protestáns Szemlébe szánt kéziratok szintén a szerkesztőségbe küldendők.

Digitized by Google

Bauhofer György lelkészi naplója.

Egy igen becses és hazai irodalmunkban eddig még fel nem használt egyháztörténeti forrásra akarom felhívni a figyelmet. A XIX. század egyháztörténetét megírni e forrás ismerete nélkül nem is lehet. Mennyi érdekes adatot talált volna ebben például Kiss Áron Török Pál életéhez, Győry Vilmos Székács Józseféhez és Kurz Sámuel Wimmeréhez. Nagy baj az nálunk, hogy ilyen elsőrendű forrásiratok rejtve hevernek. Csak dr. Loesche György bécsi theol. tanár volt eddig oly szerencsés, hogy a család szivességéből néhány adatot közölhetett belőle.

Az *írót* ismeri egyházunk. De távolról sem úgy, a mint kellene. Csak néhány adatot iktatok ide. Bauhofer Sopronban 1806. született egyszerű iparos családból. Iskoláit helyben végezte s a theologiára oly lelkiismeretesen készült, hogy a héber nyelvet már előre tanulta Dóczi Lajos hazájában egy németkereszturi zsidótól. Egy évet a bécsi theol. fakultáson töltött. Mint 21 éves ifjút már pappá avatták s két évig káplánkodott *Kis* János, a soproni költő pap és püspök mellett. Mint 23 éves ifjút választották meg a somorjaiak rendes lelkészül s még ugyanezen évben 1829. meg is nősült, *Schneider* Vilmát, egy soproni tisztviselő leányát, választván élettársul. Isten áldása azután nem is késett. Évről-évre gyarapodott a család. S az anyagi gond, a férjnek korán kezdődő betegsége nagy próbára tette a fiatal papi családnak Istenbe vetett bizodalmát.

Bauhofer Somorjára való megérkezésekor még életben találta hivatali elődjét, a 79 éves *Palumbiny* Sámuelt. Ennek élőszóbeli intelme és testamentumképen hozzá intézett levele, melyben az akkor divatos neologia és rationalismus veszedelmeitől óvja a fiatal papot, oly hatással volt reá, hogy egész életében a szigorú bibliai alapon álló positiv theol. iránynak

Digitized by Google

maradt rendületlen híve. Hasonló szellemben hatott reá *Christóffy* István misérdi lelkész is, egy igazán istenfélő, a szentírás légkörében élő, kegyes pap, a kit Bauhofer mint igazi lelki atyját és legjobb barátját a legmélyebb hála és tisztelet hangján emleget mindenkor. A szomszédos két buzgó pap, kiket orthodox és pietista nevekkel gúnyoltak, igen sokszor gyalog is felkereste egymást.

Ez az egyszerű, de tudós és erős hitű falusi pap, Christóffy, volt hazánkban *Mária Dorottya* nádorasszonynak legelső és legbizalmasabb lelki atyja, a kivel pozsonyi tartózkodása idején sűrűen érintkezett, sőt a kit Misérden is többször meglátogatott. Christóffy leányát, Emiliát pedig komornának vette maga mellé.

Ez a Christóffy mutatta be és ajánlotta Mária Dorottyának mintegy leendő utódjául és udvari papul a fiatal Bauhofert is. A művelt lelkű és mélyen vallásos főherczegasszony Bauhofert eleitől fogva megkedvelte s egész haláláig a legnagyobb bizalommal és megható ragaszkodással viseltetett iránta. Mária Dorottya szivéhez sem Székács, sem Török, sem a skót missionáriusok, sem Wimmer nem állottak oly közel, mint Bauhofer.

A nádorasszony hozta el Bauhofert száz akadály leküzdésével Budára is első papnak 1844-ben. Ez a most anyásított, templomépitő és a kezdet egyéb nehézségeivel küzdő gyülekezet az ország fővárosában lesz Bauhofer áldott munkásságának színtere. Mária Dorottyához való lelkiatyai bizalmas viszonya, midőn egész egyházunk akkor Budára, mintegy hegyen épült városra tekintett s onnan várta segedelmét, Bauhofernek egész hazai egyházunk életében is mintegy központi intéző és közvetitő szerepet biztositott.

Bauhofer gyenge, beteges testi szervezetével is bámulatos pastoralis munkát fejtett ki. A híveket a szórványban is, Óbudán, Szentendrén, Promontoron stb. összeszedte, gondozta. A pesti lelkészekkel s a skót missionáriusokkal a testvéri viszonyt hiven ápolta. Az első népies prot. folyóiratot hazánkban „Der evang. Christ“ czimen ő alapitotta. Az egyháztörténeti forrásokat összegyűjtve megirta hires művét: „Geschichte der evang. Kirche in Ungarn“ (Berlin, 1854.), melyet csakhamar angolra[1] is leforditottak. Angol traktátusokat forditott, vallás-

[1] Merle D'Aubigné a hires előszót ehhez irta (Prot. Szemle 1907. 166. l.). Egyszerűbb lett volna az ismert német szöveget lefordítani, mert az angol ennek a fordítása. Igy járt Szász Béla is, a ki angolból forditott jól ismert német énekeket (Prot. Szemle 1898. 452. l.).

Digitized by Google

tani könyveket írt. Ő volt az első egyetemes levéltárosunk s a budapesti protestáns árvaháznak is első megalapítója.

E száraz tények is elégségesek arra, hogy egy ilyen nagy papunk naplója iránt, melyben lelkészi tapasztalatait, terveit és gondolatait, bajait és sikereit, örömét és bánatát nyilt őszinteséggel írja le, érdeklődjünk.

*

A napló *célját* maga Bauhofer jelzi mindjárt legelől az 1834. évi deczember 10-én kelt eme bevezető sorokkal: „Több évi hivataloskodásom idején részben szokatlan tapasztalatokat szereztem és nagyon sajnálom, hogy előbb nem támadt bennem az a gondolat, hogy ezeket írásba foglaljam és pedig oly czélból, hogy úgy én magam, mint mások is, talán valamelyik a lelkészi hivatalban következő utódaim közül, úgy a saját élete, mint hivatalos működése számára a lehető legjobb hasznot meritse belőle. E végből szándékszom eddigi pályámra vetett rövid visszapillantás után e mai nap reggelén egy, úgynevezett *naplót* kezdeni, a melybe úgy szomorú, mint örvendetes tapasztalataimat s ezek által ébresztett gondolataimat bejegyzem".

E kezdő sorok mindenek előtt a családra nézve lehetnek megnyugtatók, a mennyiben elárulják, hogy a napló idegenek számára is készült s a családtagokat netán feszélyező bizalmas dolgok nem lesznek benne.

Kár, hogy Bauhofer, ki a magyar nyelvet is jól birta, Somorján és Budán magyar nyelven is prédikált és magyar műveket is adott ki, e naplóját mégis *anyanyelvén németül* írta. De vannak benne helyenként magyar idézetek és mellékletek is.

Tartalma és *terjedelme* szerint[1] a napló nem valami hosszú, de eseményekben mégis igen gazdag és érdekes időszakot ölel fel. A fenti 1834-től csak 1849-ig folytatta Bauhofer e naplót. A szabadságharcz leveretése után a Bach-korszakban nem volt többé tanácsos a protestáns lelkésznek oly szabadon papirra vetni gondolatait, mint eddig tette.

Erre nézve igen jellemző a napló külső története is. Kevéssel ugyanis Budavár bevétele előtt, a melynek ostromát Bauhofer fent a várban élte át, naplóját a templomban rej-

[1] Apró betűkkel sűrűn beirt 337 nagy ívrétű apra terjed, s a mellékletek kézirata sem lesz sokkal kevesebb.

Digitized by Google

tette el, belejegyezvén még ez utolsó sorokat: „És most e mai napon vándoroljon az én kedves naplókönyvem a templomba és pedig az orgonának fujtatójába, a hol legkevésbbé fogják keresni. Az időviszonyokban nem bizhatom és egyházunk történetére vonatkozó sok fontos feljegyzés menne veszendőbe, ha naplóm rossz kézbe kerül. Az Úr óvja ezt és minket is!"

S a Bach-korszak elején is Bauhofer annyira féltette e naplóját — s az uralkodó politikai rendszerre és a r. katholikus türelmetlenségre vonatkozó erősebb megjegyzései miatt méltán is aggódhatott, — hogy 1852-ben, mikor Smith és Wingate skót missionáriusokat kitiltották az országból, ezekkel vele adta — a családi hagyomány szerint a két jó skót papné viselő ruhái között lapokra szétszedve rejtette el — s csak König lelkész, bibliatársasági ügynök közvetítésével került vissza. Ugyanezek vitték magukkal Bauhofer egyháztörténetének kéziratát is, mely névtelenül jelent meg Berlinben 1854-ben.

A napló tartalmából különösen ki kell emelnem Bauhofernek *önéletrajzát*, mely a Batizfalvy, Balogh F. és Bierbrunner által közölt életrajzokhoz sok új adatot szolgáltat s egészen más fényt vet e nagy papunknak külső és belső életére.

A somorjai lelkészkedésre eső feljegyzések is (1834—1844) igen értékesek, különösen mióta Bauhofer Mária Dorotytyával levelezett, vele Pozsonyban sokszor órákig személyesen érintkezett, sőt Somorján is szerény paplakában a magas vendéget kétszer üdvözölhette. De még fontosabbak a budai papság idejéből (1844—1849.) származó bejegyzések, a mikor Bauhofer már a központban élt s az egész országban előfordult fontosabb eseményekről is volt tudomása.

Naplót ugyan 1849 után nem vezetett, de egyháztörténetének folytatását az annyira fontos 1850—1864. évekre kiterjedőleg is megirta. A kézirat Ballagi Mórhoz került s azután elveszett. Bauhofer fia, Bánhegyi István, a nem régiben elhalt békésmegyei tanfelügyelő, igérte, hogy „A magyarhoni protestáns egyház a Bach-korszakban" czimű munkát fog kiadni. De ez is elmaradt, fiai nem találták atyjuk kéziratát a hagyatékban. Mily nagy kár ez is prot. irodalmunkra nézve. Bánhegyi bizonyára atyjától vette a forrásanyagot.

Más forrásból, t. i. Székács emlékiratából tudjuk (Nagy papok életrajza. 182. l.), hogy az 1859. évi pátens miatt ez a két budapesti nagy papunk, Bauhofer és Székács meghasonlott egymással. A hosszú betegség és a nagy családi gond által megviselt Bauhofernek nem volt annyi lelki ereje, hogy a pátenst visszautasítsa. Székács e miatt élesen megtámadta,

Digitized by Google

holott eleinte ő is elfogadhatónak mondta a pátenst. Bauhofer csak élete vége felé békült ki ismét Székácscsal.

A mult század első feléből alig van egyházunknak kiválóbb alakja, a kiről a naplóban több vagy kevesebb feljegyzés nem volna. A pesti papok: *Székács*, *Török*, *Lang*, *Kollár*, a skót missionáriusok: *Duncan*, *Smith*, *Wingate*, *Schwarz*, *Neuhaus* s a vidéki papok közül: *Christóffy*, *Stromszky*, *Szeberényi*, *Raabe*, *Tomka*, *Kirchner*, *Czékus*, a dunántúliak közül: *Haubner*, *Perlaky*, *Schneider*, *Rajcsányi*, *Wagner*, *Poszvék*, *Kolbenheyer* és különösen a felsőlövői *Wimmer*, mind sorra kerülnek a napló sárgult lapjain és pedig nem egyszer. Wimmer életéhez igen fontos adatok vannak itt, melyek nélkül e másik nagy papunk életrajzát nem lehet megirni.

Hazai tudósaink közül *Ballagiról* olvasunk érdekes dolgokat s a külföldiek közül a württembergi *Burk* Frigyesről, a példákban irt pastoralis szerzőjéről, a kivel Bauhofer szintén levelezett s a kinek lapjába, a Christenboteba czikkeket is küldött. Legérdekesebbek pedig a *Mária Dorottyára* vonatkozó feljegyzések, a kiről Bauhofer mindig a legmélyebb tisztelettel, hálával és elragadtatással szól. Azután *József* nádorról, *István* és *József* ifjú főherczegekről, a nádorkisasszonykákról s az udvari dolgokról is különösen vallási tekintetben igen sok jellemző dolgokat ir. *Zsedényi*ről, *Schedius*ról, dr. *Stáhly* udvari tanácsosról, *Brunswick* Teréz grófnőről („eine erweckte Katholikin"), ki a skótok összejövetelein is részt vett, gr. *Széchenyi* Istvánról, ki nagy tisztelője és bizalmasa volt a nádornénak s a magyar közélet egyéb kiválóságairól szintén akadnak érdekes jellemvonások.

És nemcsak a személyek, hanem az érintett *tárgyak* is kiváló jelentőséget adnak a naplónak. Feljegyzéseiből látjuk, hogy hazánkban is mint küzd egymással a két theologiai irány, a rationalismus és a pietismussal párosult orthodoxia. Igen érdekes adatok vannak a protestáns unió történetéhez is. Az egyetemes gyülések tárgyalásai és kulisszatitkai, az egytemes levéltár alapitása, a budai gyülekezet anyásitása, a budapesti lelkészek együttes heti konferencziái, a pietista áhítatossági órák, melyeket Mária Dorottya jelenlétében főként Bauhofer és a skót papok vezetnek, de lassanként Székács és Török is behódolnak nekik; a Prot. Egyházi és Iskolai Lap alapitása s egyéb irodalmi vállalatok, a skótok zsidómissiója, a szabadságharcz idején fogságba vetett papjaink sorsa stb. mind meg oly fontos tárgyak, melyek kiváló helyet követelnek egyháztörténetünkben.

Nemcsak maga a napló, hanem igen éredekesek a hozzá

Digitized by Google

csatolt *mellékletek* is: eredeti levelek, hivatalos jelentések, másolatok stb. Magának Mária Dorottyának 44 eredeti levele tartozik á naplóhoz s ezeken kivül több levele van benne másolatban. Wimmernek szintén mintegy 40—50 eredeti levele van a naplóba bele ragasztva. Sehol másutt ennyi reá vonatkozó forrást nem találunk. Több levelet irt Bauhoferhoz Christóffy, Székács, Szeberényi, Zsedényi, Zapf, Molnár, Kieleisz stb. A többi közt igazán megható hitvalló püspökünk leányának, *Haubner* Matildnak gyönyörű szép levele, melyet 1849. márczius 18. Pozsonyból az ott már fogságban ülő édes atyja érdekében ir Bauhofernek Budára, hogy általa kérje a nádorasszony közbenjárását.

A budai gyülekezet történetére nézve igen fontosak az *irott évi jelentések*, melyeket Bauhofer a legnagyobb gonddal készített s az évi közgyülés elé terjesztett. Ezekkel ő kezdeményezte a gyülekezeti évkönyveket. Nemcsak az anyagi ügyekről, népességről, templomlátogatásról, iskolárol szól ezekben, hanem a betegeknek a kórházakban való gondozásáról, a foglyok látogatásáról, szegények segélyezéséről stb. Külön kikezdést szentel mindig Mária Dorottyának is. 1848. évi jelentésében említi, hogy közel 600 váltóforintot küldött kéregető szegények és utazó württembergiek számára. Az 1847. éviben pedig azt olvassuk, hogy a főherczegné 455 műből álló könyvtárt és két láda igen értékes egyháztörténeti kéziratgyüjteményt — melyet legnagyobb részben a tudós Gamauf soproni lelkésztől drága áron vásárolt — ajándékozott az egyetemes egyháznak, de oly feltétellel, hogy egyelőre Budán maradjon és Bauhofer használhassa. Nagy kegyelettel gyüjtötte a műértő nádorné nagynevü elődjének, Budavára egykori lakójának, a szintén protestáns érzelmü Mária királynénak irott emlékeit, a melyeket külön levéllel küldött meg Bauhofernek.

Az eddigiekből is, azt hiszem, eléggé megérthetjük a napló egyháztörténeti fontosságát, a melyhez hasonló forrásunk nem sok van. De bővebb ismertetésül, nem engedhetem el, hogy néhány szemelvényt is be ne mutassak.

*

A napló mindenekelőtt saját irójának lelki világába enged mély bepillantást vetnünk. Egy képzett, széles és alapos müveltségü theologussal van itt dolgunk, a ki franczia és utóbb angol müveket is olvas és fordit. E mellett pedig mélyen érző, igazi vallásos kedély, orthodox, sőt pietista, a ki imával kezdi

Digitized by Google

és végzi még kisebb dolgait is és Istennel folytatott beszélgetéseit naplójába is bejegyzi. Erős positiv, dogmatikus és konfessionális iránya azonban nem teszi szűkkeblűvé, a testvéri szeretetet nem öli ki belőle. Somorján református lelkész a kedves komája, Pesten Török Pállal a legbizalmasabb családi viszonyban él, a skót missionáriusokhoz pedig igazán megható szeretettel ragaszkodik. A régi orthodoxiának szép jellemvonása ez az újabbal szemben. Egészen ilyen volt a württembergi származású főherczegnő gondolkodása is.

Bauhofer 23 éves korában lesz pap és férj. A szerény somorjai jövedelem bizony nem emelkedett arányosan a család gyarapodásával; a „Multi Libri et Liberi" mottója szerint berendezkedett papi háztartás bizony sokba került. Mária Dorottya 1848 végén Bauhoferék kilencz élő gyermekét üdvözli levélben. S a mi legjobban sebzé a szülők szivét, volt köztük siketnéma is, a kis Mari.

Még nagyobb baj ennél, hogy maga Bauhofer is fiatal kora óta beteges gyenge szervezetű, bár mint szónoknak erős, jó hangja volt. Már 30 éves korában Budára a császárfürdőbe kell mennie, azután pedig három nyáron át a tarcsai fürdőt látogatja s otthon káplánt kell tartania (Kirchner s utóbb Rajcsányi). Majd ismét Budára jár évenként, igen sokat szenved. Asthma, gyomorbaj és aranyér gyötri. Erős hittel viseli keresztjét, de már a halálra is gondol. Ki merte volna remélni, hogy e magas, szikár, aszkéta pap (arczképe Zsilinszky egyháztörténetének 742. lapján és az árvaház disztermében) még 1864-ig fog munkálkodni az Úr szőlőjében s annyi alkotás fűződik majd nevéhez.

Minden buzgalma, tudománya és példás erkölcsi jelleme sem védhette meg attól, hogy kellemetlenségek ne érjék Somorján. Scheffer jegyző sértette meg őt és családját kíméletlenül. Maga Stromszky püspök jött ki őket békéltetni Pozsonyból. Ezer gondja és baja között atyai jó barátja és szomszédja, Christóffy, a misérdi pap vigasztalja s erősiti. Ez mutatja be s ajánlja őt Mária Dorottyának Pozsonyban.

Ettől kezdve a leereszkedő, művelt és humanus lelkű nádorasszonynyal való személyes és levélbeli gyakori érintkezés üditi fel Bauhofer lelkét s ad neki erőt a további munkára. Mária Dorottya sűrűen hivatja őt Pozsonyba. Somorja csak mintegy két órányi út oda. S a magas pártfogónő órákig elbeszélget a tudós, szerény, vidéki pappal. Miatta néha a főrangúakat is megvárakoztatta előszobájában. Vallási és egyházi ügyekről beszélgettek, elmondták kölcsönösen nézeteiket az átolvasott művekről, például Oberlin életrajzáról. A

Digitized by Google

főherczegnő könyveket is ad kölcsön Bauhofernek. Malan franczia művét (Az új Bartimeus) például akkorra igéri, ha majd Széchenyi István gróf visszahozza, a ki most olvassa. Kikérdezi családi viszonyai felől is. S végre nagy meglepetésül megigéri, hogy istentiszteletre is kimegy Somorjára.

Tudnunk kell ugyanis, hogy Mária Dorottya a pozsonyi Stromszky, Tremmel és Raabe papokkal nem rokonszenvezett, pedig az utóbbit igen jeles szónoknak tartották. De mind rationalisták voltak, kik a művelt közönség kedvéért sokat moralizáltak beszédeikben. A nádorasszony pedig a dogmatikus alapon felépült egyszerű, biblikus beszédeket szerette. Igen érdekes Stromszkyhoz írt levele, melyben a pozsonyi liturgiát és énekeskönyvet bírálja udvariasan, de éppen nem kedvezően. Bauhofert egyszer azért szerepeltette a pozsonyi szószéken, hogy ez a nagy gyülekezet, mely „úgy él itt, mint a pásztor nélkül való nyáj", halljon egy jó prédikácziót. És Bauhofer mintegy 3000 főnyi sokaság előtt, Stromszky és Raabe jelenlétében nagy hatással prédikált.

És a főherczegasszony fentebbi igéretét be is váltotta. 1844. május 16. áldozó csütörtökön szakadó esőben udvarhölgye, Forray grófné társaságában kikocsizott Somorjára és jelen volt az istentiszteleten. (Erről írt Turóczy Pálné is, Bauhofer unokája, kedves hangú tárczaczikket. M. Szó 1905. május 30.) Hogy ez a látogatás mily lázba ejtette a szerény papi családot s az egész gyülekezetet, azt Bauhofer igazán remekül, megható módon írja le naplójában. A nádorasszony leereszkedő szeretetreméltósága hálás örömkönyeket sajtolt mindenfelé a szemekből. Szegény Bauhofer is a boldog örömtől alig jutott szóhoz. Most kezdik érteni Somorján, hogy micsoda nagy ember az ő papjuk és féltik, hogy elviszik.

Egy hónap mulva, június 14. megismételte látogatását s most a két leányát, Erzsébet és Mária Henriette főherczegnőket is magával hozta. Ismét egy feledhetetlen boldog nap a papi család életében. Távozáskor Mária Dorottya a kedves papnét és nagyobbik leányát (Vilmát, a későbbi Czékus püspöknét) megcsókolta. A hét éves Mária Henriette (a későbbi belga királyné), a ki Bauhofer öt éves Gyuri fiával a kertben már jól megbarátkozott, szinte meg akarta ezt csókolni, de a szerencséjét nem sejtő fiú — elszaladt. Der dumme Junge! — írja naplójába méltó haraggal a boldog apa. A nádorasszony pedig jót nevetett a tréfás jeleneten.

Még nagyobb meglepetés is várt azonban az időnként még mindig beteges papra. 1843-ban június 17-én közli vele Mária Dorottya és pedig Budán, a hol magát gyógyíttatni volt

Digitized by Google

ismét Bauhofer, hogy a budai gyülekezetet anyásittatni akarja, e czélra 20,000 frt alapitványt tesz, de oly feltétellel, hogy első papjuknak őt válaszszák. A feladat nagyságát és saját gyengeségét átérezte ugyan, de mégis boldoggá tette ez a hir, hogy áldott lelkű úrnője oldalán fogja egyházát szolgáln ily előkelő helyen. Az első öröm hatása alatt irja meg levelé feleségéhez.

De még messze út volt a czélhoz. Dr. Stáhly György udvari tanácsos és protomedicus, ki a főherczegnő meghagyásából már régebb idő óta nagy gonddal gyógykezelte Bauhofert, megnyugtató véleményt mondott, hogy betegsége nem halálos. Hanem a budaiak keményfejűek voltak. A pénzt elfogadják Mária Dorottyától, de a papot nem. Pedig a jó nádorasszony próbabeszédet is mondatott Bauhoferrel a királyi várlak egyik termében. Tetszett is a beszéde, de némelyek az orthodoxiáját és sopronias dialektusát kifogásolták, mások pedig betegsége, bekövetkezhető halála s özvegyének és gyermekeinek eltartása miatt aggódtak.

Azután más pályázók is voltak. Wimmer, kinek a Dunántúl sok baja volt, maga akart felkerülni a fővárosba, a hol sokszor megfordult; vagy legalább a vejét, Mückét szerette volna ide helyezni. Bauhofert mindenkép lebeszélte, hogy betegségére, nagy családjára s a szerény budai papfizetésre való tekintettel ne fogadja el az állást. A reménykedő somorjai papnak nagyon fájtak e beszédek.

Mária Dorottya időközben az országgyülés idejére ismét Pozsonyba költözött. Ide várta a jó hirt. hogy a budaiak engedve óhajtásának, megválasztják Bauhofert. De ezek csak huzódoztak. Már bizalmasát, Teleki grófnét is elküldte Ebeczky budai felügyelőhöz.

Bauhofert majd minden héten behivatta Pozsonyba s tervezgettek, vártak és reménykedtek. E közben mondta el okait, hogy miért akarja őt és nem mást. Csak három ember jöhet szóba: Christóffy, de ez már öreg s neje és fiai nem Budára valók; Wimmer, de ez meg nem fér meg sehol a felsőséggel s neje ellen is van kifogás; igy egyedül csak Bauhofer az igazi jelölt.

„Én megvallom, kedves Bauhofer — mondá a nádorasszony — az egyik oka, a miért önt választottam, az is, hogy ön oly *egyszerü*. Ezzel nem azt akarom éppen mondani, hogy Budán jobb kabátot ne viseljen, (inter nos sit dictum — veti közbe Bauhofer — a rajtam volt fekete kabát bizony meglehetősen kopott már, megvásott a reverendától), hanem csak semmi túlzást, mert azt nem szeretem. Kedves felesége is csak

Digitized by Google

maradjon Budán is az egyszerű, szerény Bauhoferné, ne utánozza ezeket a bolond divatmajmokat!" A mint látjuk, nem csak a papot, hanem a papnét is jól megválogatta.

A főherczegasszony ez alkalommal gyengéd módon, szelid czélzással a könnyűnek találtatott kabátra, 100 frt ajándékot adott Bauhofernek. A hű feleség maga sietett posztót vásárolni Pozsonyba. Mikor aztán férje legközelebb új kabátban mutatkozott be, nem egy tréfás megjegyzése volt a nádornénak. Ez volt az első staffirung Budára, a többi azután következett.

De még addig sok szomorúsága lett Bauhofernek. A budaiak csak gondolkodtak, nem választottak. A nádorné már fenyegetődzött is, hogy nem teszi le az alapítványt és Württembergből hozat magának egy német udvari papot. Bauhofert pedig azért óhajtotta volna, mert magyarul is jól predikál.

Mivel újra híre jött, hogy Bauhofer sok gyermekével hozakodnak elő ismét a budaiak, Mária Dorottya az özvegy papnék részére is alapítványt tett és keményen kifakadt, micsoda istentelen dolog egy papnak a sok gyermekét lobbantani szemére. Hát nem Isten áldása a gyermek? A nádorné maga is jó családanya volt. Utolsó gyermeke 1836. született s a lebetegedése előtti napon Budán a misérdi pap osztotta ki neki az úrvacsorát.

A fentebbi kiméletlenség nagyon bántotta Bauhofert. 1844 június 17-én, midőn ismét a nádorné előtt állott, keserűen fakadt ki: „A világ már a sok gyermeket is szememre hányja? Hát mit tesznek majd, ha azt is megtudják, hogy süketnéma gyermekeim is vannak?" — Csak egy! — szakitá félbe a nádorné. — „Óh királyi fenség, folytatja Bauhofer, a kis Marinak egy fivére is van, ki a himlőoltás óta szintén süketnéma: a három éves Laczi. Egy őszinte vallomással tartozom fenségednek. Mikor szerény hajlékunkban szerencsénk volt, Laczit nem mutattam be, mert ismervén résztvevő szivét, nem akartam fenségedet ama napon megszomoritani, s nehéz is lett volna illő módon féken tartani, mert különben igen élénk, eszes fiú. De most, hogy komolyan van szó budai papságomról, tartozom e vallomással."

Mária Dorottya a nélkül, hogy legkisebb neheztelést mutatna, meghatva, a legmélyebb részvéttel néz a szomorú apára s csak ennyit mond: Óh, szegény Bauhofer!

— Igen, királyi fenség, tudja meg, hogy micsoda szegény Lázár ez a Bauhofer. Jobb felén is kereszt, bal felén is kereszt, a harmadik keresztet pedig a hátán hordja.

— Óh kedves barátom, én szeretem, hogy sok kereszt-

Digitized by Google

tet kell hordanunk. (Tényleg, sokat szenvedett ő is a r. kath. udvari környezetben.) Nemde, Bauhofer, önnek ezt még senki sem mondta? Csak az a jó, hogy mi tudjuk: Istennek a *keze* van rajtunk, az istenteleneket pedig az ő *lába* éri. Fiát Württembergbe küldöm gyógyintézetbe, hogy ne is lássa, míg fel nem nevelik.

Más patronus ily szerencsétlen embert, kit a gyülekezet sem akar, lerázott volna nyakáról, mint alkalmatlant. Mária Dorottyát papjának a keresztje ejtette foglyul. Többé el nem bocsátja. Csak ő lesz a budai pap és senki más.

Ez a fenséges jelenet és párbeszéd a királyi herczegnő és a Lázár lutheránus pap között azzal végződött, hogy búcsúzáskor a nagyasszony áldólag tette kezét a lelkész fejére e szavakkal: Bauhofer, legyünk azon, hogy senki a mi koronánkat el ne vegye.

Míg ezek történtek, a látogatóba jött Széchenyi István grófot már perczekkel előbb bejelentették s a nagy férfiú az előszobában várakozott, míg Mária Dorottya a papját vigasztalta. Bauhofer ottkünn nagy tisztelettel magyar nyelven köszöntötte a grófot. S ez is barátságosan viszonozta.

A budai ügy ezután gyorsan haladt a megoldás felé. Mária Dorottya írt Székácsnak, s a nyakas Jakobssohnt, Bauhofer legnagyobb ellenfelét is Pozsonyba czitálta. Bauhofer itt találkozott vele véletlenül s a személyes együttlét egészen megtérítette az ácsmestert. Ő maga tudatta Bauhoferrel a választás eredményét s ideiglenes szállásra is magához hívta.

Bauhofer 1844. őszén foglalta el budai lelkészi állását. A napló ez időtől kezdve igen gazdag a buzgó papot, a nagylelkű nádornét, a vidékről felsereglett jeleseinket s különösen a pesti lelkészeket jellemző adatokban.

Bauhofer, Székács, Török, Lang, Kollár és a skót missionáriusok hetenként papi konferenciákra szoktak összegyülekezni hol egyik, hol másik társuk lakásán. Itt beszélték meg közösen a tennivalókat, nemcsak a helyi, hanem az egyetemes egyház, a közös protestáns lap stb. dolgait is. Mennyi üdvös eszme kelt innen szárnyra. Bauhofer soha sem hiányzik s közli többnyire a tanácskozás tárgyait is.

A főherczegné pedig bibliai órákra szokta összehívni a lelkészeket nejeikkel együtt, hol térden állva imádkoztak és az írást magyarázták. Mária Dorottya akkor sem tudta feledni e kedves órákat, mikor férje halála után Metternich kíméletlenül száműzte gyermekei köréből és Bécsbe internálta. A távolból képiesen angyalok lakának (Engelsort) nevezte Budát, hol szerettei együtt lehettek. Magyarországot mint második

Digitized by Google

hazáját szerette s nagy gondja volt reá, hogy gyermekei jól tudjanak magyarul.

Megható a búcsú is, melylyel mint özvegynek Budáról távoznia kellett. 1847. évi január 19-én, hat nappal József nádor halála után, kisírt szemekkel fogadja papjait. Ezek bajt sejtve, némán tekintenek reá. Kínos pauza után végre könnyekben tör ki: Kinder, ich muss fort! Sírtak mind. Halálos csönd állt be. A papok csak nehezen találtak szót a vigasztalásra.

„Más szegény özvegy — panaszlá — oda mehet, a hova akar, engem Bécsbe kényszeritenek, a melytől már mint menyasszony a szeretett főherczeg oldalán is visszaborzadtam. Megvallom, én ez országot és e gyülekezetet szivemen hordoztam és nehezen hagyom el.“

Elindulása január 25. reggeli nyolcz órára volt kitűzve. Csendben, ünneplés nélkül robogott ki hintója a királyi palotából. Csak némi cselédség és néhány kocsi követte. Bauhofer rendelte oda a gyülekezet eleit, mintegy 40 embert, ezek voltak szemtanui könnytől ázott szemekkel, mikor a jó nádorasszony Budavárát örökre — a mint beszélték — elhagyta.

„Íme, igy búcsúzik — irja Bauhofer — egy királyi herczegnő, a palatinus özvegye, a ki 28 év óta egész jövedelmét arra használta, hogy mezíteleneket ruházott, betegeket és nyomorultakat gyámolitott vallásfelekezeti különbség nélkül, megtagadva önmagától sokszor a legszükségesebbet is. És mi volt a jutalma? A jó lelkek részéről csodálat és hála Isten iránt, a világ részéről gúny és rágalom. Mert bizonyos körökben nem tudták megbocsátani a főherczegnőnek, hogy színházba nem jár, bálokat nem rendez és whistpartiekat nem játszik; hanem a thé dansantok helyett bibliai órákat tart termeiben s a polgári családbeliekkel is érintkezik. S ehhez járult Róma csatlósainak gyűlölete, kiknek iszonyat volt, hogy gyermekeivel és férjével a bibliát olvassa“.

Bauhofer ki is tölti aztán szent haragját e jezsuita és pápista szellem fölött, mely elűzi e szerencsétlen országból az áldott, jó nagyasszonyt és letépi az édesanya kebléről rajta csüngő gyermekeit. Nem csuda, hogy utóbb elrejté, sőt külföldre küldé naplóját.

Tényleg egyetlen fiát, a mi jó József főherczegünket annyira elszakították a protestáns anyától, hogy csak két hetenként egyszer kaphatott fiától levelet s az utazóktól volt kénytelen kérdezősködni epedő szivvel a fia után. 1847. évi június 16. irja Bécsből Bauhofernek, jöjjön hozzá Badenbe s addig is, ha József fiát látja, gondoljon a naini özvegyre,

Digitized by Google

ki egyetlen fiát siratja. Igazi martyr és confessor a királyi házban.

Mily megható az is, hogy 1848 július 10-én pünkösd előtt való szombaton ellátogat titkon Budára, a hol időközben a templom is felépült. Nem is a királyi palotába száll, hanem Bauhoferékhoz a paplakra. A bombatéri hajóállomáson csak maga a lelkésze fogadja. Müller Anna nevű komornájával két szobát foglalt le. Mindkét ünnepnapon volt templomban, az első napon úrvacsorával is élt. Mostoha fia, István nádor, kit ő nevelt és igen szeretett, mindkét nap délután a paplakon látogatta meg őt. Mária Dorottya nem akart a királyi várlakba felmenni. Találkozáskor a fiú anyja nyakába borult s másfél óráig volt vele mind a két napon.

A látogatás be volt jelentve. Bauhofer az utczaajtóban várta magas vendégét, de a hátsó kapun jött be s így elkerülték egymást. Bauhofer azután bent az első szobában tisztelgett és mentegette magát. „Mit sem tesz — felelé a nádor — ha önt nem is, de a háza népéből egy egész csomót láttam; ez valamennyi Bauhofer?“ A lelkész igenlőleg felelt s a nádor szives szavai után magára hagyta őt anyjával.

István főherczeg máskor is jó indulatot tanusitott az evangelikusok iránt. Midőn 1847 október 20. az esperességi küldöttek tisztelegtek nála, Székács, a mint Bauhoferrel előre megbeszélték, az üdvözlő beszédben többek közt ezt is mondá: „Királyi fenséged nem feledheti, hogy protestáns szív alatt pihent s protestáns kezek ápolták és nevelték. Boldogult édes atyja Mózese volt egyházunknak, legyen fenséged Józsua, ki az igéret földére vezet bennünket“. Istvánnak édes anyja, Hermina, t. i. kálvinista volt.

És igen érdekes részletek vannak a naplóban a szabadságharcz idejéből is. Mária Dorottya a magyarok pártján volt. Bauhofer többször ír neki Olmützbe kérő és tájékoztató leveleket, a melyek tartalmát — úgymond — nem volna tanácsos e naplóba írni, a magyarok érdekében. S a nádorné közbenjárt a császárnál, ki nagyon becsülte őt.

Mikor a protestáns papokat elfogatni kezdték, a pesti papok is arra gondoltak, hogy Angliába vagy Amerikába kell menekülniök. És csak Mária Dorottyának lehet köszönni, hogy Bauhofer, Székács és Török szabadlábon gyülekezetükben maradhattak.

Hentzi iránt gyülölettel eltelve, Bauhofer az ostrom idején fenmaradt Budán a parochián s örömmel üdvözölte a győztes magyarokat. Bizony a magyar katonák is fosztogattak és Bauhofer is nagy kárt szenvedett. Egy a királyi palotából

Digitized by Google

elhurczolt szép és nagy olajfestményt, mely a nádorné három gyermekét, Józsefet a két nővérével egy csoportban ábrázolta, Bauhofer úgy mentett meg, hogy 10 forintot fizetett érte a két katonának, kik azt hatalmukba ejtették. Hentzit haldokolva, Alnoch ezredest pedig, ki a lánczhidat légbe röpíteni akarta, holtan látta Bauhofer, mindkettőt a parancsnoksági épületben.

*

De nemcsak az írónak és a feledhetlen nádorasszonynak életéhez szolgáltat a napló bő és igen becses adatokat, hanem több egyházi jelesünket is közelebbről, mintegy tükörből ismerjük meg belőle.

Ott van például a felsőlövői *Wimmer*, a kinek még mai napig sincs kimerítő és kielégítő életrajza az adatok hiányossága miatt. Kurz Sámuel művecskéje igen becses, de pótlásokra, kiegészítésre szorul. Bauhofer igen sokat foglalkozik Wimmerrel és sok levelét őrizte meg.

Mikor három nyarat tölt Tarcsán, majdnem naponként találkozik vele. Többször át is sétál a félórányira levő Felső-Lövőre. Bámulja Wimmer nagy munkaerejét. Vasárnap délután ott az ő jelenlétében orvosi rendelvényt ir több betegnek s maga olt be 140 gyermeket a himlő ellen. De a szomszéd papok nem szeretik Wimmert, perlekednek vele, erőszakosnak, kiméletlennek, sőt képmutatónak is tartják. Ritter nevű káplánjával embertelenül bánik. Bauhofer is észre veszi nagy erényei mellett nagy hibáit.

Sokat utazik Wimmer külföldön és az országban, hetekre, hónapokra elhagyja gyülekezetét. Mint a biblia-társulat ügynöke fáradhatatlan. Sokszor van audienczián Pozsonyban, Budán és Alcsúthon a főherczegasszonynál s a nádornál is. A kerülettel való perében ezek pártfogását kéri, de nem segíthetnek rajta. Mária Dorottya Wimmert, majd a keresztyénség magasabb fokára eljutott férfinak ítéli, majd pedig kiméletlennek tartja, a kinek fellépése vele szemben is túlmegy a tartozó tisztelet határán.

Christóffy köpenyforgatással vádolja, midőn Zay Károly gróf kedvéért az unió harczosai közé állott, holott előbbi nézete és theologiai álláspontja egészen ellentétes volt.

Bauhofernek nagyon fájt, hogy Wimmer őt el akarta ütni a budai papságtól s többször járt ez ügyben a nádornénál. Az is megesett, hogy Bauhofer meghívásra jött fel Budára a nádorasszonyhoz s kijövet a lépcsőn találkozott Wimmerrel.

Wimmer goromba leveleket irt Székácsnak is. Többek közt kétfelé sántikálónak nevezte. Székács e miatt Pesten

Digitized by Google

már a szokott papi konferenciákra sem ment el, azt mondván: nem lehet együtt az ilyen emberekkel, a kik nyomban elkárhoztatják, mihelyt ő másként vélekedik. De Bauhofer és Török megnyugtatták, hogy Wimmernek sok jó tulajdonsága mellett megvannak a bolond órái, s ne azonosítsa őket vele. Bauhofer máskor is többször védelmére kelt Wimmernek.

Kétségtelen, hogy Wimmernek 1848-ban a politikai mozgalmakban is nagyobb szerepe volt. Szeptember 4-én például Kossuth Lajos hivatta őt magához s szállásán az Angol Királynőben hiában várakoztak reá paptársai, még este 9 órára sem jött meg. Mária Dorottyának Olmützbe is megírta Wimmer, hogy Windisch-Grätz herczeget ő törvényes felsőségnek el nem ismeri. Bauhofer is feljegyzi naplójába, hogy Wimmer puttonos házalónak öltözködve menekült el Felső-Lövőről. (Gyönyörű szép elbeszélésben írta meg ezt Bauhofer unokája Kemény Lajosné, Czékus Emilia: A mi Otthonunk II. évf. 122. l.)

Érdekes dolgokat olvasunk *Székácsról* is. 1841. október 20-án küldi meg Bauhofernek még Somorjára az akkor tervezett Prot. Egyházi és Iskolai Lap szépen lithographált felhívását. Utóirat képen Székács még ezeket teszi hozzá: „Egyetértek Kegyeddel, hogy az Uniót létesítni nehéz, de azért igyekeznünk kell, hogy valaha létesülhessen. Én az Uniónak barátja vagyok. Becses adatait elvárjuk, valamint czélunk pártolását is stb.“

1844 január 14-én ujságolja Schwarz missionárius Mária Dorottyának, hogy Székács és Török áttértek a supranaturalismushoz, mióta németországi és schweizi útjokban az úgynevezett pietistákat jobban megismerték. Nagy öröm szállja meg erre Bauhofert is, ki, úgy látszik, nyomban gratulált Székácsnak.

Székácsnak február 20. kelt levele azonban lehűtőleg hathatott reájuk. Ezeket irja ugyanis: „Igaz, hogy én sokat tapasztaltam utamon, igaz, hogy sok részben kibékültem a buzgókkal, igaz, hogy nékem a Jézus Krisztus ma is és holnap is és mind örökké. De azt hiszem, hogy nekünk nem lehet a lelkeket egy kaptára vonnunk, formáinkból egyszerre kivetkeznünk, az ajtóval együtt a szobába esnünk: hanem okosan és accommodative haladnunk s nem követelnünk magunknak sem egyedüli kizáró igazsági birtokot, sem a folyamnak nem szabad ellenébe úsznunk. Fokonként kell mindennek történni, aztán az egyediséget kiben-kiben becsülni, örökké szem előtt tartván az *egyet, melyre szükségünk van,* kiki hasson tehetsége szerint. A mi a Pietistákat illeti, nem bánom, ha megpenditjük a tárgyat, de nem úgy, mint Kegyed kezdé.

Digitized by Google

Véleményem az volna, írjon Kegyed egy önálló czikket, melyben adja elő a fordítás nyomán, de saját nézeteivé alakítva: *Mit akarnak a Pietisták?* Hihető, hogy polemia támadand belőle . . . Ha lehet, tüntesse ki a Mysticus és Pietista közötti különbséget is. Én rá nem érek, míg a lapnak szerkesztését más nem veszi át stb.“

Annyi bizonyos, hogy a Mária Dorottya termeiben tartott áhitatossági órákon, hol térden állva imádkoztak és a bibliát magyarázták, Bauhoferrel és a skót missionáriusokkal Székács és Török is megjelent rendesen. Egy alkalommal a látogatásra jött Széchenyi István grófot is bebocsátották egy ily órára s végig hallgatta a protestáns papokat.

Érthetetlennek tartom, hogy miként mondhatta Wimmer Székácsot Mária Dorottya előtt (1847 aug. hó) az Úr ügyére nézve elveszettnek. Wimmernek csakugyan lehettek rossz órái. A nádorné meg is dorgálta.

Alig volt hírnevesebb egyházférfiú, a kit Mária Dorottya be nem mutattatott volna magának. Így találjuk nála Pozsonyban 1844. márczius 27-én *Ballagi* Mórt is. Akkor jelentik be, mikor éppen Bauhofer is ott volt. „Egy tudós zsidó — mondja róla a napló — ki körülbelül egy év előtt tért át Württembergben s éppen onnan jött most haza. Mint magyar irónak már hírneve van. Sovány férfiú, közép, majdnem kis termetű, de erős szellem. Egy kis munkát írt — mondá Ballagi — a zsidóságról, a melyben megkorbácsolja őket, a mint még senki soha nem tette. Erre Bauhofer figyelmezteti, hogy inkább szeretettel kell velük bánni. A nádorasszony — úgymond — ki a skótok zsidó missziójáit is védi és támogatja, vallási okokból igen jó indulattal van irántuk. A pozsonyi első zsidó tanító hetenként háromszor jár be a palotába zsidó órákat adni s a nádorné már annyira haladt, hogy az egész bibliát eredetiben tudja olvasni. Tényleg van egy mellékelt levele, melyben a József szót szép héber betűkkel írta le.

Az özvegy Teleki grófné 300 frtot küldött Ballaginak Tübingenbe kétszer is. Mária Dorottya pedig bizonyos irodalmi vállalatra 2000 frtot adott neki. Éppen ez utóbbi összeg miatt támadt köztük félreértés, sőt harag. Ballagi ajándéknak tekinté az összeget, a főherczegné pedig csak kölcsönnek, melyet visszatérítés után a budai egyháznak szánt. A nádorné még arra is emlékszik s levélben írja Bauhofernek, hogy József nádor, mikor kevéssel halála előtt Szarvason találkozott Ballagival, nem találta rokonszenvesnek és bizalomkeltőnek; István fiának is ez volt a véleménye, pedig ezek nem tudtak a dologról. Nem érti Székácsnak iránta való nagy bizalmát. Bau-

Digitized by Google

hofer is rosszalja Ballagi eljárását. De tévedés lehetett a dologban.

Végül még csak két bejegyzést! 1849. február 10-én egy győrmegyei küldöttség járt Budán a fogságba hurczolt *Haubner* Máté püspök ügyében s Bauhofert is meglátogatta. Tagjai voltak: Dregály győri, Perlaky bezi, Karsay téthi és Tóth János felpéczi lelkész, Matkovich István personális és még egy ügyvéd, Windisch-Grätz elég jól fogadta őket s megigérte, hogy ha felette súlyos dolgok nem terhelik, szabadon bocsátják Haubnert.

Rosszabbúl járt azonban a küldöttség már előzetesen gróf Zichy Felix kir. biztosnál. Itt *Perlaky* Dávid esperes azzal támogatta kérelmüket, hogy Haubner pásztorlevelében semmi sincs, a mit vétségnek lehetne magyarázni. „Úgy? — kérdezi Zichy — ön tehát azt a levelet s ezt a nézetet a magáévá teszi?“ Perlaky egészen ártatlanul rá mondja: igen. „Hogy hívják önt? — kérdé tovább Zichy s felírta Perlaky nevét. „E pásztorlevél három soráért — tette még hozzá végül — felakasztatok akárkit is“.

Karsay és mások e jelenetre vonatkozólag egy más anekdotát is tudtak. (Közöltem „A Perlakyak ároni háza“ munkámban 62. l.) Bauhofer feljegyzése mindenesetre hiteles, mert nyomban a küldöttek elbeszélése után írta naplójába.

Az ily szomorúak mellett vannak azután derűsebb feljegyzései is a naplónak. 1847 május 24-én írja: „Ma pünkösd másnapján *Czékus* István kandidátus úr predikált helyettem magyarul. Igen jó munka és jó előadás. Ez még egyike lesz legjobb egyházi szónokainknak, Chemnitz M. Examen Concilii Tridentini művét adtam neki olvasásra“. Ime már Bauhofer kiérezte Czékusból a leendő nagy papot. De bizonyára tartózkodóbb lett volna a dicséretben, ha sejti, hogy e fiatal pap az ő 17 éves Vilma leánya kezéért pályázik s két év mulva Czékus váczi papot, mint kedves vejét üdvözölheti. Mária Dorottya Olmützből 1849 január 31. gratulál az apának: „A kedves Minna eljegyzésének nagyon örülök, különösen pedig akkor, ha a vőlegény menyasszonyával és önnel együtt minél többször olvassa Istennek drága szent igéjét“.

És annyi volna még a naplóban az érdekes, becses és jellemző adat! Szinte alig tudok betelni velök, pedig az apró német betűk nagy próbára teszik a szemet.

*

És miért mondtam el én itt mind ezeket? Azért, hogy felhívjam íróink figyelmét egyháztörténetünk e becses forrás-

Digitized by Google

iratára. Megírták már Wimmer, Székács és Török Pál életrajzát a nélkül, hogy ezt az elsőrendű anyaggyűjteményt is felhasználták volna.[1] Bauhofer és Mária Dorottya életrajza még íróra vár. Mily nagy mulasztás, hogy e napló mindeddig még napvilágot nem látott s úgyszólván csak a család szűk körében volt ismeretes.

Egyetemes á. h. evang. egyházi levéltárunk ujjászervezése tárgyában az új helyiségbe való átköltözködés alkalmából dr. Sztehló Kornél egyet. ügyész úr egy igen alapos és életrevaló javaslatot készített a mult évben s külön bizottság is tanácskozik annak megvalósításáról.

Ennek az újjászervezendő és a nagy közönség előtt is megnyitandó levéltárnak egyik igen becses kincse volna Bauhofer naplója. Ennek ott a helye és sehol másutt. Hiszen egyetemes levéltárunkat tulajdonképen Mária Dorottya és Bauhofer alapította. A budai pap volt az első egyetemes levéltárosunk. A főherczegnőnek és az ő jobb kezének annyi becses írott emléke van ott már eddig is. Bauhofer lelkészi naplója azért nem hiányozhatik onnan, mikor ennek történeti adataira ő maga is oly nagy súlyt helyezett és féltő gonddal törekedett naplóját az utókor számára megmenteni.

A tekintélyes ároni családdal, mely e napló birtokában van, sürgősen kell tárgyalást megindítani, hogy egykori nagy papunknak e szép emlékét megfelelő tiszteletdijért engedje át egyházunknak.

Bauhofer naplójának Budapesten egyetemes levéltárunkban van a helye. És ha valamelyik irodalmi társaságunknak pénze lesz rá, igen érdemes volna ki is adni a kéziratot, mely nyomtatásban két jó nagy kötetre fog terjedni.

Ajánlom az ügyet — tisztán a tudomány érdekéből — egyházi vezetőink becses figyelmébe.

Sopron. *Payr Sándor.*

[1] Az „Egyházunk Nagyjai“ III. füzete: *Mária Dorottya, József főherczeg édes anyja*, csak változatos rövid életrajz, inkább csak alkalmi, népies dolgozatom.

Digitized by Google

Új erkölcs.

— A modern socialismus ethikája. —

Második és befejező közlemény.

Menger dr. maga is elszörnyed attól a képtől, a melyet általában az emberiség, különösen a nyugati művelt világ erkölcsi állapotáról rajzolt s érezve azok megjavitásának szükségét s szem előtt tartva álláspontjának ama sarktételét, hogy a *hatalom* és *erkölcs*, úgy a közösségi, mint az egyéni élet körében teljesen fedik egymást, így formulázza a megoldásra váró problemát: *mi módon kell a társadalom hatalmi tényezőit az erkölcsreform céljaira átalakítani?*

A kérdés eldöntése előtt azonban új kisérletének mintegy beigazolása végett rövid szemlét tart az erkölcsreformra vonatkozó régebbi, szerinte hasznavehetetleneknek bizonyult főbb kisérletek felett.

Az erkölcsreformnak, a mely szerinte is minden más, akár a jog, akár az állam s egyéb társaságok megjavitására irányuló törekvésnél fontosabb és magasztosabb, mert legalább eszményi szempontból kihat az egész emberi nem életére, voltakép két főeszköze van: az egyik valami magasabb erkölcs hirdetése, a másik a társadalom hatalmi viszonyainak átalakitása. Ez eszközöket különösen három világvallás: a buddhismus, a keresztyénség és az izlam ragadta meg.

Az izlam a maga czéljait *erőhatalom* útján akarta elérni. Mohamed igen keveset predikált; ő inkább államférfi és hadvezér volt s utódai is az egyik kezükben a Koránt, a másikban a kardot tartották. S mind e hatalmi eszközökkel semmi más czélt nem akartak elérni, csupán csak azt, hogy a többi vallást megsemmisitve egyedül uralkodóvá az izlámot tegyék. A meghóditott népek erkölcsi állapotainak megjavitásával nem sokat törődtek.

Digitized by Google

A keresztyénség kezdetben egészen más úton haladt. A politikai és hatalmi eszközöket teljesen mellőzve predikálás által igyekezett az ó-világ képét megváltoztatni, ámde utóbb, Nagy Konstantin óta, a keresztyén egyház is az erőszak útjára tért s innentúl czélja szintén nem a népek erkölcsi életének megjavítása, hanem az egyház s a vele kapcsolatos államok hatalmának gyarapítása volt.

E részben tehát az izlam és a keresztyénség egy húron pendülnek. Fentartották az egyházi és politikai hatalmi rendet, a tulajdont, rangkülönbséget és egyéb szociális hatalmi viszonyokat s ugyanakkor csodálkoztak, hogy mindebből a hazugság, kapzsiság, a gőg és fajtalanság bűnei sarjadtak. Predikáltak ugyan ezen bűnök ellen, de voltakép ők maguk termelték azokat.

Csakis a buddhismus, a világvallások eme legrégibbje maradt hű eredeti elvéhez, a népeknek tisztán predikálás útján való megtérítéséhez. Ez a vallás nem nevezte magát a szeretet vallásának, de mindig mint olyan cselekedett. E vallás terjesztése érdekében sohasem folyt háború, soha nem esett meg semmiféle kegyetlenség. Ez a vallás a társadalom hatalmi viszonyainak átalakításával éppen nem törődött.

Látni való ebből, hogy Menger Antal dr. a világvallások egybevetését voltakép arra használja fel, hogy dicshimnuszt zenghessen a buddhismusnak a keresztyénség rovására, hogy Buddhát Jézus Krisztus fölé emelje, ültesse.

Nem vonom kétségbe jóhiszeműségét és őszinteségét, de igenis kétségbe kell vonnom történeti s vallásbölcseleti tudásának alapos voltát.

Arról, a mit az izlamról mond, nem beszélek. Ezt a vallást nagyjában helyesen ítélte meg. Az izlam, lényegét tekintve, nem is vallás, legkevésbbé erkölcsi vallás. Korcs keveréke az az ó-arab természeti vallás maradványainak, a zsidó és keresztyén vallás önkényesen kikapott elemeinek s mint ilyen a maga természeti fatalismusával egyenesen elnyomja az ember egyéni erkölcsi erőit s felveszi magába, mint lényeges elemet, az érzékiséget. Ez az oka, hogy egyenesen úgy lép fel, mint kulturellenes világi hatalom, mely a nyers erőszak útján akarja megalapítani a földön Allah, illetőleg Mohamed országát.

Abban is igazat adok Menger Antal dr.-nak, a mit a buddhismusról mond, de már nem egészen. Az tény, hogy e vallás minden természeti s világi feltételektől és eszközöktől függetlenül, sőt azokat egyenesen megvetve, kizárólag a predikálás által akarja meghóditani a maga eszméjének az egész

Digitized by Google

világot s hogy e czél elérése végett testi fegyverhez, erőszakhoz soha nem is folyamodott. De hogy miért nem? Erre nézve a feleletet Menger Antal doktortól hiába várjuk. Pedig éppen ez a felelet volna a legérdekesebb.

A buddhismusnak az a czélja, hogy nincsen czélja. Helyesebben, hogy pusztán negativ czélja van, vagyis nem arra törekszik, hogy valami egyáltalán értékes dolog, valami jó birtokába juttasson, hanem hogy valami egyáltalán értéktelen dologról, valami rosszról lemondásra birjon. S ez a rossz maga a lét, az élet. Innét, hogy e vallás mindent megvet, a mi csak van, a léttel és élettel együtt megveti azoknak minden jelenségét, a családot, államot, művészetet, tudományt, az egész kulturát. De nem bánt, nem támad senkit és semmit, de nem azért, mert *szeret* mindenkit és mindent, mint Menger Antal dr. gondolja, hanem mert szán, sajnál mindenkit és mindent már csupán azért is, hogy létezik, hogy él.

A mit pedig Menger Antal dr. a keresztyénségről mond, hát az merőben téves dolog.

A keresztyén vallásban van közös vonás úgy az izlammal, mint a buddhismussal. Mindkettővel közös vonás, hogy egyetemes világczélt tűzve maga elé, nem ismer se természeti, se nemzeti, se politikai korlátokat. S csupán a buddhismussal közös vonása, hogy a maga világczélja megvalósításánál testi fegyverre nem szorul s érzéki, önző czélok szolgálatába be nem áll. De mindkettőn felülemelkedik az által, hogy ideálja úgy a közösségi, mint az egyéni életben az Isten országa mint egy általános tökélyes, szellemerkölcsi jó s hogy e jóban biztosítja a világnak az igazságot, az igazságban a szabadságot, a szabadsággal a haladást és mind ebben a boldogságot, az igazi, az örök életet.

Hogy a keresztyénség ettől az eredeti és tiszta, minden kulturintézményt megszentelő és végtelen fejlődésre indító eszménytől eltávolodott; hogy mint szervezett egyház idővel maga is elvilágosodott s a szellemerkölcsi fegyverek helyett testi fegyverekkel, erőszakkal, egyházi s politikai hatalmi, önző érdekek szolgálatába állt, az már nem a keresztyénségnek a bűne, hanem azoké, a kik azzal visszaéltek s örök igazságait a maguk gonosz czéljai végett meghamisították.

Ezt különben mintha maga Menger Antal dr. is érezné, mert a keresztyén erkölcstanról külön is értekezve, megjegyzi, hogy maga Krisztus és első követői tanaiknak terjesztésére csak a predikálást használták, s nem a politikai és hatalmi eszközöket, sőt, hogy Krisztus a fenálló hatalmi viszonyokkal szemben a legnagyobb előrelátást és mérsékletet tanusította,

Digitized by Google

a midőn csak általános elveket jelentett ki a felebaráti szeretetről. Ez érdemét azonban — a maga sajátságos socialista álláspontjáról — egyszersmind hibájául is rójja fel, mert — úgymond, — elmulasztotta az uralkodó hatalmi tényezőknek, nevezetesen a tulajdonjog rendjének csak mérsékelt megbirálását is, noha nem maradt előtte rejtve az az ellenmondás, a mely az ő elve, a felebaráti szeretet és ama hatalmi tényezők közt fenforgott.

Hát igen, mi is azt mondjuk, nem maradt rejtve előtte sem ez, sem sok egyéb ellenmondás. De hát éppen abban van az ő isteni nagysága, hogy számolt az időkkel, a tényleges viszonyokkal és a természetes fejlődés követelményeivel. Az az Ige, a melyet ő örök igazság, életalap és hatalom gyanánt a szivekbe plántált, csak mustármag s kovász vala. A mustármagból nem lesz egyszerre égig érő fa; a kovász sem járja át egy percz alatt mind az egész tésztát. A ki az igazság erejével akar hatni, az nem akarhatja erőszakkal egyszerre átteremteni az egész világot. Az éppen a csodálatos, hogy Jézus Krisztus végrehajtotta a világon a legnagyobb forradalmat, forradalom nélkül. S ha van igazság Menger Antal dr. társai és törekvésében, biztosak lehetnek az iránt, hogy az is csak a Jézus Krisztus igazsága; az igazság és szeretet örök törvényének szent követelménye.

Jézus Krisztus nem formákat, hanem erőket hozott az elavult világba. Az erők hatnak állandóan, a formák időről-időre változnak. Ezeket az erők az időkben s az időkkel teremtik meg, de az erők időtől és tértől függetlenek maradnak örökké.

Ma amaz erők új formákat keresnek, mert a régiek elavultak; de ne higyje senki, ne higyje Menger Antal dr. sem, hogy a maga új formájával az örök erőket megsemmisítheti, avagy csak nélkülözhetőkké is teszi. „Nélkülem — azt mondja az Ur — semmit sem tehettek".

Pedig — úgy látszik, — Menger Antal dr. erre a képtelen feladatra vállalkozott. Isteni erők, eszmék, egy szóval vallás s erkölcs nélkül akarja megépiteni a jövő társadalom rendjét. Pedig már a pogány rómaiak megmondották: könnyebb a levegőben várost épiteni, mint államot alapitani a földön vallás nélkül.

Kurtán, szinte kiméletlenül, ne mondjam, brutálisan végez a Jézus Krisztussal s magas lóra ülve, mintegy szánó mosolylyal tekint vissza arra az „ifjú s éppen azért Buddhához és Mohamedhez nézve éretlen és tökéletlen s szertelen túlzásokba vesző álmodozóra" s aztán neki megy az újkor leg-

Digitized by Google

nagyobb idealista bölcselőjének, a páratlan etikai hősnek, Kant Immanuelnek és leteszi, megcsúfolja őt is. Erkölcsi elvei ellen nincs kifogása; ellenkezőleg elismeri, hogy Kant az ő nevezetes három alaptételével, t. i. 1. Úgy cselekedjél, hogy akarhasd is, hogy elved általános törvénynyé legyen; 2. csak amaz elv szerint cselekedjöl, mely által akarhatod, hogy az általános törvény legyen; s végre 3. úgy cselekedjél, hogy az emberiséget, mind a magad személyében, mind minden más személyben is czélnak és sohasem csupán eszköznek tekintsd, mondom, elismeri, hogy ezzel Kant az emberek együttélésének a legmagasabb czélt tűzi ki; de mert 1797-ben megjelent jogtanában (Rechtslehre) az uralkodó absolut hatalma mellett tör pálczát, az ő egész erkölcsrendszerét a nagy erkölcsi elvek üres szópompájának minősiti. Pedig nincs igaza, mert Kant a maga ész államában, valamint az államot, úgy annak fejét, az uralkodót is ideális szempontból fogja fel.

Midőn Menger Antal dr. így az összes antik erkölcsrendszerek felett meghúzta a halálharangot és azokat az erkölcsreform szempontjából mind hasznavehetetleneknek minősítette, még két nagy követ igyekszik útjából elháritani. Az egyik épp a régi erkölcsrendszerekkel kapcsolatos, sőt azoknak egyenesen főéleterét alkotó képzet, vagyis a túlvilági életbe vetett hit, a másik pedig egy egészen modern jelenség: a Nietzsche úri morálja.

A mi a túlvilágot illeti, jól kiérzi, hogy a vallási és általán ideális alapon nyugvó erkölcsrendszerek és a szerinte úgynevezett modern, helyesebben materialista bölcselők álláspontja közt a leglényegesebb különbség a jövő életre vonatkozó képzetekben van. „A jelenkor bölcselete — úgymond — másvilágot nem ismer, mig ellenben az ismertetett világvallások, sőt Kant is, azt az emberek földi életének folyásával szoros kapcsolatba hozzák s attól várják az igazságos kiegyenlítést. Innét, hogy a legfelső hatalom birtokosai a vallásos életnek mindenkor barátjai voltak, sőt minél jobban élesedtek ki az ellentétek a társadalom hatalmi rendjében, minél nagyobb volt a gyengék és kizsákmányoltak száma, annál szorosabb kapcsolatot létesitettek egyfelől a jogi és erkölcsi rend, másfelől a túlvilági élet között.

Pedig Menger Antal dr. szerint nagy tévedés van abban a feltevésben, hogy a másvilági élet az ember cselekvésére jelentékeny befolyást gyakorolhat. Ellenkezőleg: az erkölcsiség a jövő életről való képzettől mindenképp független. Az emberi cselekvések csak egy tényezőtől függenek s ez a társadalmi hatalmi viszonyok, melyekhez természetesen a külön-

Digitized by Google

bözö vallásos társulatok hatása is tartozik. Az égi megjutalmazásra való kilátás azonban legfeljebb csak a szenteknek és jámboroknak elenyésző csekély számát irányítja erkölcsi magatartásában.

Mennyi ellenmondás csak e pár tételben! Az erkölcs kizárólag a társadalmi hatalmi viszonyoktól függ, de azok közé tartoznak a különböző vallásos társulatok is. Hát ha azok közé tartoznak, ugyan mi által gyakorolják hatalmukat és befolyásukat az emberi lelkekre és az erkölcsi cselekvésekre, ha nem első sorban a maguk hitképzetei által? És e hitképzetek között központi s elemi hatalmi jelentőséggel nem éppen az Istenbe, az isteni megfizetésbe vetett hit bir-e? S ha igen, épp ez az isteni megfizetés nem szükség szerint vonja-e maga után a halhatatlanság és az örökélet képzetét? Avagy talán már itt a földön teljes a kiegyenlités, megvan az erény jutalma, a bűn büntetése?

Azt igenis megengedem, hogy jelenleg nagyon is sok már az oly emberek száma, a kiknek erkölcsi magaviseletére a jövő élet hite semmiféle hatást és befolyást nem gyakorol, de hát — kérdem: — miért? Azért talán, mert a kettőnek, erkölcsnek és hitnek egymáshoz semmi köze? Szó sincs róla, hiszen Menger Antal dr. is elismeri, hogy vannak emberek, szentek és jámborok, a kiket az égi jutalom reménye irányit erkölcsi maguktartásában. Nem gyakorol a hit hatást és befolyást azok cselekvésére, a kiknek hitök nincs. Ez az igazság. De hogy e hívők száma oly elenyésző csekély volna, mint azt Menger Antal dr. gondolja, hát ezt nagyon is kétségbe vonom. Igaza lehet neki s tudjuk, igaza is van abban, hogy jelenleg egész Európában a művelteknek és a socialistikus érzelmű munkásoknak óriási száma minden positiv vallásról lemondott — de hála Isten — azok, a kik le nem mondtak, mégis csak többen vannak még ma is.

Az pedig egyenesen valótlanság, hogy ama vallástalanok erkölcsi szempontból nem állanak a hivők tömege mögött.

Különben maga Menger Antal dr. is érzi, hogy túllő a czélon. Előbb megtagad a vallástól minden hatást és befolyást az erkölcsiségre s aztán önmagával nyilt ellenmondásba keveredve, végül — talán bűnbánatúl — mégis csak azt mondja: „Igaz, hogy a három világvallás egyházai a mai napig az egyetemes erkölcsiségre hatalmas befolyást gyakoroltak s egyszerű kiküszöbölésük annak súlyos károkat okozna, de pótolhatók más, a dogmahittől független hatalmi tényezőkkel".

Melyek e hatalmi tényezők? im itt a kérdés bökkenője.

Digitized by Google

A vallás jó volt, de azért mégis elvetjük. Nos és tudunk helyébe valami jobbat tenni. Merész vállalkozás, de hát Menger Antal dr. ezt is megkisérli. Szinte profetikus lélekkel jelenti ki, hogy: „Ha teljesen sikerül a társadalom uralkodó hatalmi viszonyait, nevezetesen a tulajdon intézményét egy magasabb erkölcsiség szellemében átalakítani, ez által talán (bizony csak *talán!*) oly erkölcsi állapot teremthető, mely az összes eddigi történeti tapasztalatokat messze felülmulja.“

Legyen akaratja szerint. Lássuk meg hát azt a magasabb erkölcsiség szellemében végrehajtott átalakítást, mert a mit még a másik modern jelenségről, a Nietzsche úri moráljáról mond, — a nietzschismust magunk is csak egy beteges lélek kínos vergődésének tartván, — bizvást elengedhetjük neki is, meg magunknak is.

Menger Antal dr. az erkölcsi állapotokat a társadalom hatalmi viszonyainak átalakítása útján akarja megjavítani s e törekvésében — eltekintve attól a már fentebb érintett alaptévedésétől, mely szerint az ő elvi álláspontjáról, az akarat szabadságának tagadása mellett, tudatosan akart reformról egyáltalán beszélni sem lehet — van következetesség. Mert ha hatalom és erkölcs okozati viszonyban állanak, úgy csakis a jelenlegi hatalmi viszonyok gyökeres reformja idézheti elő a mai romlott, erkölcsi állapotok megjavulását. Meg kell tehát teremteni — úgymond — azokat a tényleges előfeltételeket, a melyek mellett épp azok az erények érvényesülhetnek, a melyeket a vallásos és bölcseleti rendszerek hirdetnek s a mik nagyjában tagadhatatlanul kivánatosak is, mert a jelen társadalmi, hatalmi viszonyok nem erényeket, hanem bűnöket szülnek. Ezt pedig úgy cselekedhetjük meg, ha a társadalom hatalmi tényezőit, mint minden erkölcsi bajok forrását, részint meggyöngítjük, részint czélszerűbben szervezzük, mint eddig — s aztán pedig oly új hatalmi tényezőket teremtünk, melyek a gyakorlati erkölcsöt magasabb fokra emelik.

E tényezők: a népoktatás, a politikai és gazdasági hatalmi rend és végül a nyilvános közvélemény.

A népoktatás Menger Antal dr. szerint is egyike a legfontosabb hatósági intézményeknek, de sajnos, tényleg nem tudományos, hanem valláserkölcsi alapokon nyugszik. Hivatása nem a természeti s történeti igazságok közlése, hanem első sorban az uralkodó hatalmi viszonyok védelmezése. A katholikus országokban az egyház, a protestáns országokban az uralkodó érdekeit tolják előtérbe — no nálunk bizony nem — s ezek mellett a tulajdonjog, az előjogokkal felruházott nem-

Digitized by Google

zetiségek, állások s pártok jönnek tekintetbe. A tanulók érdeke az utolsó szempont.

A reformot tehát első sorban itt kellene kezdeni, de ez addig lehetetlen, míg azok a hatalmi tényezők, a melyek szolgálatában, míg azok a hatalmi tényezők, a melyek szolgálatában áll ma a népoktatás, az új sociálistikus társadalmi rend életbeléptetésével el nem töröltetnek. Addig csak a jövő népoktatásának idealis képét rajzolhatjuk meg. S Menger Antal dr. megrajzolja. Szerinte a népoktatás az általa kontemplált socialistikus államban voltakép minden vallási s erkölcsi alapot nélkülöző betanitása lenne a gyermekeknek és ifjaknak oly tisztán önzésből eredő ismeretekre, a melyek az ő érzéki, mondjuk: állatemberi jólétük biztosítása végett szükségesek.

Közelebbről a jövő népoktatása az *egészségtan* legfontosabb elemeire szoritkoznék s magában foglalná egyfelől a magunk, másfelől az utódaink iránt való kötelességeket. Amoda tartoznának a czélszerű táplálkozásra, ruházkodásra és lakásra, a testi tisztaságra, a nyugalom és munka helyes felváltására, emide pedig (már tudniillik nem a gyermekeknél, hanem az érettebb ifjaknál és leányoknál) a nemi életre vonatkozó ismeretek.

Ennyi az egész, egyéb semmi. Szinte meghűl az ember ereiben a vér, mikor egy látszólag komoly tudós komoly czélzatú könyvében ilyesmiket olvas. Tehát lélekről, a lélek egészségéről és tisztaságáról, vallásról, erkölcsről egy szó sincs? Valóban nincs, mert hiszen Menger Antal dr., ezeket a testi kötelességeket is teljesen kiveszi minden magasabb, mondjuk erkölcsi szempont alól. „Ételben, italban és nemi élvezetekben való mérséklet — mondja műve egy más helyén (45. l.) — továbbá munka és pihenés czélszerű váltakozása, tisztaság és egyéb tulajdonságok nem tárgyai az erkölcsi törvénynek. Nevelés és tudomány ezerszer többet érnek ily dolgokban, mint az erkölcsi parancsok.

És mégis mindez a magasabb erkölcsiség szent nevében és szellemében volna mondva!

De hogy pőrére levetkőztessük e magasabb erkölcsiséget, az érettebb ifjak és leányok egészségtanának egy-két tételét lehetetlen elhallgatnom.

Azt mondja Menger Antal dr., meg kell oktatni a fiatalokat arra, hogy a gyermeknemzés mámoros, avagy kóros állapotban bűn. S hiszi, hogy ez oktatása sikerrel fog járni? Hiszen szerinte az embernek nincs szabad akarata, hiszen szerinte minden cselekvés fizikai kényszerűséggel jön létre?

Digitized by Google

S mily otromba ellenmondás, mikor ezt a sikert az ő oktatásánál feltételezi s mégis pár sorral alább a socialistikus államnak megadja a jogot, hogy az örökölhető betegséggel terhelt egyének házasságra lépését megtilthassa s ez esetben az oktatásnak ez intézkedéshez való alkalmazkodását javasolja.

S mily brutálissá válik ez a komoly tudós, mikor az Isten legnagyobb áldását, a nagy családot egyenesen elkárhoztatja s az állampolgárokat arról oktatja ki, hogy mindent elkövessenek, csak hogy sok gyermekük ne legyen, mert a gyermekek nagy száma nemcsak az egyes családnak van ártalmára, hanem az egész társadalom jólétére is igen veszedelmes következményekkel jár.

De legyen elég ennyi, a népoktatásra vonatkozó reformelvekből; ezekre ugyan kár a szót vesztegetni. Fellázad azok ellen minden emberi érzés s elitéli azokat minden józan gondolkozás.

A másik tényező, a mely a magasabb erkölcsiség érdekében átalakitandó volna, *a politikai hatalmi rend.*

A mit Menger Antal dr. e részben elmond, abban kétségkivül sok igazság van.

Teljesen igaz, hogy a közmorált mindig enyhébben itélték meg, mint a magánmorált. Sőt én még azt is merném állitani, hogy a köz, közelebb az állami morál körében egyenesen szentesitették az immoralitást. Az államférfiak jobbadán amaz ismert elvnek hódolnak, hogy a czél, (mondjuk az államérdek) minden eszközt szentesit: tehát a hazugságot, a cselt, az esküszegést, az erőszakoskodást, sőt a gyilkosságot is. Erre a sajátságos visszás jelenségre azonban már a Menger Antal dr. által annyira lesajnált königsbergi bölcs, Kant is rámutatott, midőn különbséget tett az úgynevezett moralista politikusok és politikus moralisták között, értve amazok alatt azon politikusokat vagy államférfiakat, a kik a politikát az etikára alapítják s egy lépést sem tesznek a nélkül, hogy az erkölcs követelményeivel ne számoltak légyen s emezek alatt azon államférfiakat, a kik a maguk politikájának s politikájához megfelelő morált eszelnek ki s a kik szerint minden eszköz szent, ha politikai czéljukat elérhetik, mert hát a siker az, a mi mindent megaranyoz.

Abban is igaza van Menger Antal dr.-nak, hogy a közmorál emelését jelentékenyen előmozditaná a politikai hatalom demokratizálása, vagyis az állampolgárok között való, lehetőleg egyforma felosztása, mert ez által a közügyek intézésének ellenőrzése sokkal szélesebb alapokra volna fektetve s nem fordulhatna elő annyi visszaélés, mint a mennyi elő-

Digitized by Google

fordul ott, a hol a hatalom csak kevesek kezében s kellő ellenőrzés nélkül összpontosul.

De már abban Menger Antal dr. is nagyon csalatkozik, ha a politikai hatalomnak ezt a demokratizálását a közmorál gyógyítása egyedüli és csalhatatlan orvosszerének tartja. Mert a mit ő a politikai demokrácia lényegének tart, tudniillik, hogy minden állampolgárnak, tekintet nélkül műveltségre, állásra és vagyonra, legalább végső elemzésben egyenlő politikai hatalma legyen s ez alapon a világ minden faja, nemzetisége és állama is teljes egyensúlyba jusson, bizony alig egyébb, mint utopisztikus álom, a melynek valóságát sohasem érjük meg.

Meggyőződésem, hogy míg az egyének egyének, vagyis sajátos s egymástól igen nagyon eltérő testi-lelki erőkkel és tehetségekkel biró emberi személyiségek lesznek (a mi alapjában nem az államtól s annak intézményeitől függ, hanem természettől adott különbségeken alapszik): addig, a mint egyenlő műveltségről, állásról és vagyonról, úgy egyenlő politikai hatalomról sem beszélhetünk. A közmorált pedig lényegében külső, bárha még oly racionalis intézkedésekkel meg nem javítjuk, legfeljebb kisebb-nagyobb mértékben irányíthatjuk. A közmorál igenis előnyösebb alakot ölthet a demokratikus alapon nyugvó, mint az arisztokratikusan szinezett, avagy abszolutisztikus monarkiában; de hogy annak ilyen avagy olyan állapota magától az államformától függne, azt kétségbe vonom. Nem a formákon, hanem magukon az embereken fordul meg minden mindenütt s éppen azért, a ki a közmorált, annak magukat az embereket s nem az államformákat kell reformálni, mert az egészséges reform csak belülről s nem kívülről indulhat meg. Új emberek teremthetnek s teremtenek is új formákat, de új formák új embereket soha.

S ha tény, — a minthogy nem is vonható kétségbe, — hogy, teszem azt az arisztokratikus katona-monarkiában a rangellentét gyakran a legborzasztóbb durvaságban tör ki, s hogy a hazugság és a gőg rendszerint a túlságos hatalom árnyékában burjánzik fel, hát ez sem az államformának s még kevésbbé a hatalomnak, mint olyannak, hanem az államformával és hatalommal való visszaélésnek, szóval mindig és mindig az illető hatalmi polczon ülő embereknek a bűne.

S még nagyobb tévedés, ha Menger Antal dr. azt hiszi, hogy az ő megváltó demokrácziája is a maga erkölcsnemesitő hatását teljesen csakis akkor fejtheti ki, ha a socialismus az arisztokratikus elemmel együtt a tulajdon jogrendszert is eltörli avagy enyhiti. Mert szerinte az erkölcsreform harmadik

Digitized by Google

s úgylátszik legfontosabb tényezője *a gazdasági hatalmi rendnek a demokratizálása.*

Ezzel eljutottunk volna a modern socialismus voltaképi alapelvéhez és sarkpontjához s egyszersmind Menger Antal dr. könyvének a végéhez is.

„*A socialismus* — Menger Antal dr. szerint — lényegét tekintve nem egyéb, mint a *gazdasági élet demokratizálása.* Alapgondolata a létjog, melynek lényege, hogy a társadalom minden tagjának az emberhez méltó élet folytatására szükséges dolgokat és szolgálatokat a rendelkezésére álló eszközök mértéke szerint kiutalják, mielőtt másoknak kevésbbé sürgető szükségletei kielégitést nyernek".

E kijelentéssel Menger Antal dr. határvonalat von a régi és modern vagyis az úgynevezett tudományos socialismus közt. Amaz, ha tán nem is esett egészen belé, de mégis igen közel állott mindig a létező társadalmi rendnek teljes felforgatásához, vagyis az úgynevezett anarkismushoz. S épp e körülményben találjuk meg annak a köztudatban meglehetősen elterjedt és megerősödött véleménynek a magyarázatát, hogy a socialismus merőben negativ, romboló társadalmi irányzat, hogy „a tulajdont merőben tagadja, a magántulajdont teljesen megszüntetni igyekszik, hogy a nagyban való termelést kizárja, a családot és öröklési jogot elveti, hogy ellensége a szabadságnak és a szabad pályaválasztásnak s minden önkormányzatnak stb."

A modern, vagyis a tudományos socialismus mindezen és ehhez hasonló szélsőségekkel és hiú ábrándokkal teljesen szakit. Egyet akar csak, messzeható, de keresztülvihető *gazdasági egyformaságot.* Mert úgy találja, hogy a létező állapotok immár tarthatatlanok s hogy azoknak megváltoztatása még az esetben is jogos, hogy ha az tételes törvényekbe ütközik. Mert az, a mi „tételes", nem következik, hogy „örökös" is legyen. A fejlődés, haladás törvénye követeli a változtatást ott, a hol annak a szüksége már beállt. S ez a szükség immár beállt. A „művelődés emelkedésével — mondja Lange F. A. Die „Arbeiterfrage" czimü művében — emelkednek az élet igényei. Az ember tudatára jut magasabb rendeltetésének. Fajának kiválóbbjairól látja, hogy ő is mássá lehetne, ha viszonyai engednék. Birálat alá veszi tehát a viszonyokat s úgy találja, hogy sok dolognak máskép kellene lennie. A vándor is jobban kifárad az unalmas síkon, mint a hegyes-völgyes vidéken: így a mai kulturállamok népeinél a nyomás egyformasága elviselhetetlenebb a kedélyre, mint a régebbi időkben a félelem és remény örökös játéka Ehhez járul a

Digitized by Google

munkásosztály elkülönitett helyzete a társadalom többi osztályaitól, a mi megfosztja azt a művelődés áldásaitól, a miket pedig szakadatlan munkájával ő hoz létre. Ezért a létért való küzdelem legújabb formája a munkának és tőkének elkülönitése, a munkának árú gyanánt való tekintése s ily módon a tőke által való kizsákmányolás ellen irányul". Éppen azért a modern socialismus azt az ellenmondást, a mi az emberi személyiség eszméje és a tőkének a munka felett való uralma közt van, a lehető legnagyobb gazdasági egyformaság megteremtése által akarja megszüntetni — elvként jelentvén ki, hogy „a munka a személyiség szabad ténykedése, miért is kell, hogy a tőke uralmától ment legyen, sőt ellenkezőleg, hogy a munka uralkodjék a tőke felett, vagyis, hogy a munka legyen az irányadó a jövedelem elosztásában. Mivel pedig a tőke csak mint tulajdon létezik és mint ilyen határozza meg a gazdasági és családi életet, a munkának nemcsak a tőke, hanem a tulajdon és család, sőt az ezeken felépülő mai társadalmi rend, közelebb az állam fölé is kell helyezkednie s a mennyiben ezek a kijelentett elvvel ellenkeznek, a mai államrend is megszüntetendő.

Ezeket előre kellett bocsátanunk, hogy megértsük Menger Antal dr. amaz állitását, mely szerint a messzeható gazdasági reform létesitésével, vagyis a socialismus uralomra jutásával korunk katonai, politikai és vallási ideáljainak el kell tünniök, vagy legalább erősen meggyengülniök és helyükre lépnie, mint végczélnak az emberiség erkölcsi, tudományos és művészi tökéletesedésének. Hogy ő ezt mely formákban gondolja? arról új erkölcstanában nem szól, de egyről határozottan biztosít, s ez az, hogy a socialismus új korszakában úgy a köz, mint az egyéni morál jelentékenyen fel fog lendülni, bárha a különböző közösségek érdekharcza teljesen még ekkor sem szűnik meg.

Közelebbről a socialismus fogja még csak az igazi felebaráti szeretetet és testvériséget megvalósitani. A keresztyénség hiába prédikált két évezreden át az áradozó felebaráti szeretetről, mert egyidejűleg a tulajdon jogrendjét, a katonai államot, az abszolutizmust, szóval mindazon intézményeket megáldotta, a melyek az embert az embertől elválasztják. De ha a socialismus a gazdasági ellentéteket enyhiti vagy megszünteti s ez által a társadalomban az elkülönítő valaszfalakat ledönti, ha az egész nép egy nagy dolgozó közösséggé válik, a hol a közös eredmény minden egyesnek is hasznát jelenti, akkor meg leszen teremtve a valódi emberszeretet biztos alapja.

Sőt Menger Antal dr. erősen meg van arról győződve,

Digitized by Google

hogy a socialista társadalmi rend az erkölcsi élet más köreiben is üdvös hatást fog gyakorolni. Így különösen is a munkanélküli jövedelem megszűntetésével elvonja a kapzsiság alól a legjobb tápláló talajt s a társadalom összes osztályaiban utat nyit a józan és mértékletes gondolkozásnak. A nemi élet teréről pedig száműzi a legundokabb jelenséget: a szerelem pénzért való árúba bocsátását.

S mindezzel egy nagy eredményt ér el: újra egyesíti a jogot az erkölcscsel, még pedig oly formán, hogy voltakép az erkölcs üli majd világra szóló diadalát, a mennyiben az új socialista társadalmi rendben a kikényszeríthető jog és a ki nem kényszeríthető erkölcs összhangzó, ellenmodás nélkül való egységbe olvad

Hogyan, miként? erre az utolsó tényező, a *nyilvános közvélemény* szervezésénél adja meg a feleletet.

Az új socialista államot ugyanis Menger Antal dr. úgy kontemplálja, hogy abban a közvélemény, mint nem is sejtett erejű társadalmi hatalom nyilatkozik meg. Független szervek által helyi jellegű hivatalos ujságokat adat ki, a melyekben minden erkölcstelen cselekedet le lészen leplezve, még azok is, a mik eddig titokban maradtak, tehát a magán és családi élet bűnei is. Mert a socialista társadalmi rendnek szükségszerű folyománya, hogy a miként az összes magánjogok nyilvánosakká változnak, úgy a magán és családi életünk cselekedetei is nyilvánosságra kerüljenek, a mennyiben idegen érdekközösségbe zavarólag nyúlnának be, vagy a közjót veszélyeztetnék. S épp ez alapon reményli Menger Antal dr., hogy az új socialista korban s rendben a morál, a ki nem kényszeríthető erkölcsiség az emberek békés együttélésének sokkal jelentősebb tényezője lesz, mint jelenleg.

Hát kétségtelen, hogy sok igazság van abban is, a mit Menger Antal dr. a gazdasági hatalom domokralizálásáról és a nyilvános közvélemény szervezéséről mond.

Igaz, hogy ma — s ez a jelenkori socialismus voltaképi szülő oka — a gazdasági ellentétek roppant nagyok, hogy az egyik ember s hozzá minden munkanélkül tejben, vajban fürdik, a másik, a legtöbb pedig keserves munkája után is alig tud megélni, sőt nyomorultul tengődik és pusztul.

Biz ez nagyon igaz. A szenvedő emberiség nyomorát, — mint Lange F. mondja — nem is érezték még soha olyan mélyen, mint éppen most.

S a nép a művelődés terjedésével kiábrándult a hitegetésből, hogy az ő nyomora végzetszerű elrendelés, s majd a más világon kárpótlást talál s érzi, tudja, hogy annak legna-

Digitized by Google

gyobb része a hatalmasok gonosz önzése miatt zúdult a nyakába s hogy a segitségnek, a jobb állapotok megteremtésének van módja. Azért ezt az utat, módot keresi, a gyökeres változást sürgeti.

Vágyának nemcsak a népbarát tudósok, hanem már a költők is kifejezést adnak.

Egyik jeles költőnk, Kozma Andor is igyen énekel:

„Miről beszél a nép salakja
Kit a nyomor pokolra lök?
— — — — — — — — — — —
Egyháznak híven hajt-e térdet,
Szent-é neki az államérdek,
Vagy hitre, fajra, nyelvre néz?
„Jobblét", „kenyér" ez az egész.

Óh parlamenti hősök pártok!
Óh híres államférfiak!
— — — — — — — — — — —
Nem ti! a mob, a megvetett
Csinál világtörténetet.

Csinálja durva szívvel, ésszel,
Vérszennyes kézzel, s félrevet
Útjából, mely „Nihil"-be vész el,
Ma nagyra vett kérdéseket;
A zöld asztalra, mely körül
Állambölcsek tanácsa ül,
Lecsap miljó kérges tenyér:
Csak egy kérdés van: „munka és kenyér!"

Ez mind igaz. De az a megoldás, melyet Menger Antal dr. proponál, nem megoldás, mert az ördögöt ördöggel kiűzni nem lehet.

Mi a mai, alapjában romlott társadalmi rendnek az ördöge? Egy szóval megmondhatjuk: az ős bűn, az önzés.

Önzés az, a mi uralkodik és szül minden bajt, gonoszságot, gőgöt, kapzsiságot, zsarnokságot mindenütt, a politikai, gazdasági, egyházi mint általán minden társadalmi téren.

S Menger Antal dr. az új társadalmi rend végső és mozgató elvévé is ezt az önzést akarja tenni azzal a különbséggel, hogy általánositja, vagyis be- és leviszi a nép legalsó rétegeibe is. Hát pedig a mi a felső körökben métely, az a legalsóban is. Az állatember mindenütt egyforma: az úrban épp úgy, mint a szolgában; a hatalmasban épp úgy, mint a gyengében; a gazdagban épp úgy, mint a szegényben.

Ezen az úton czélt érni, az emberiség boldogságát, jobb

Digitized by Google

jövőjét munkálni nem lehet. A nyakravalók változhatnak, de a kutyák ugyanazok maradnak.

Itt csak egy mentség van: az önzés ördögét mindenünnen ki kell űzni; nem az intézményeket, az embereket kell megreformálni. S ez a reform csakis belülről: a szivek és lelkek reformjából, a valláserkölcsi megújhodásból indulhat ki.

Értem én azt az erős, szinte kiméletlen hadüzenetet és harcot, melyet még a modern, az úgynevezett tudományos socialismus is folytat a vallás, a kereszty énség s egyház ellen. De azt is látom, hogy épp e pontnál mutatkozik a legnagyobb gyengéje, hogy itt csak a levegőeget vagdossa.

Az a vallás, az a keresztyénség és az az egyház, a melyben veszedelmet lát — nem vallás, nem keresztyénség, nem egyház, hanem mind ennek csakis torzképe.

Igen, igen, ezt a torzképet kell eltörölni; ezt a gyalázatot kell megsemmisiteni, hogy az, a mi a vallásban, keresztyénségben és egyházban örök igazság, isteni fényében újra feltámadhasson és — miként a szent hajdan korban — legyen újra a menyben egyesegyedül Istennek dicsősége, a földön békesség és az emberekhez jóakarat.

Ennek pedig egy módja van s ez az, a miről Menger Antal dr. teljesen megfeledkezett s e mód nem a politikai, nem is gazdasági, hanem az egyházi hatalmi rend demokratizálása.

Ha nem leszen bitor ura a lelkeknek, nem lesz akkor a testeknek sem.

Akkor minden ember ember, magában véve önálló s feltétlen értékkel biró személyiség leszen — és egyik ember a másikat ember és testvérszámba veszi, megbecsüli és szereti. S hol a szeretet ül trónra, onnét tágit majd az ördög, ott megszűnik az önzés s megkezdődik az emberiség boldog aranykora. Ott az összes socialis kérdések maguktól megoldódnak.

E pontra, a valláserkölcsi megújhodásra irányitsuk hát első sorban figyelmünket, itt teremtsünk egyetértést s akkor a poklok kapui sem diadalmaskodnak mi rajtunk. Erről a kérdésről azonban majd egy más jó alkalommal fejtem ki nézeteimet. Mert érzem és tudom, hogy azok a valláserkölcsi formák, a melyek között ma élünk, — régen elavultak s hogy — jönni fog és jönni kell ama jobb kornak, a mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán. Érzem és tudom, hogy az Istennek, ki maga az örök szeretet, újra meg kell születnie és többé meg sem halnia, hanem örökké élnie köztünk és bennünk és érettünk.

Digitized by Google

Eddig napról-napra megfeszítettük, eljő a kor midőn e világ fejei többé már meg nem feszíthetik, mert minden emberben fel fog támadni és élni örökké.

Isten! nagy Isten, szeretet Istene, te engedd és add meg, hogy mi, gyermekeid egymás testvérei e napot, *az örök szeretet* s ezzel a szabadság, egyenlőség és testvériség napját megérhessük!

Dr. Masznyik Endre.

Digitized by Google

Vallásvédelem az állam részéről.

„Minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledől, s rabigába görnyed".

Berzsenyi Dániel ez örök igazságot hirdető szavai jutnak eszembe most, a midőn az állami vallásvédelemről óhajtok egyet-mást elmondani.

Az erkölcs a vallás gyermeke, igazi vallásosság nélkül nem képzelhető tiszta erkölcs; a vallás megtagadása, kicsinylése vagy elhanyagolása első jelensége az erkölcsi sülyedésnek. A vallás tanítja meg az embert a legfőbb erkölcsi elvekre, a vallás vértezi fel a kisértések ellen, a vallás vezeti az igazság és erkölcsiség leghatalmasabb s örökké változhatatlan kútforrásához, az Istenhez.

Minthogy pedig az állam az egyes emberek szervi egyesülése s így feladata nem lehet más, mint alkotó elemei boldogulásának előmozditása, nem szorul bővebb bizonyitásra az, hogy minden államnak elsőrendű feladata a vallásos érzület ápolása, a vallás iránti tisztelet fejlesztése, a vallás megvédése, azaz a közerkölcsiség, mint a szellemi élet egyedüli alapjának fejlesztése.

Találó e tekintetben a fuldai püspök 1890 október 1-én kiadott pásztorlevelében foglalt következő mondás: „Az ég és föld királyának fenségét sohasem lehet nyilvánosan megsérteni a nélkül, hogy a földi felsőség hatalma, — a mely csak az isteni tökéletes hatalomnak kifolyása — ennek folytán sérelmet ne szenvedne és ezzel a polgári társadalom létele ne veszélyeztetnék".

Innen van az, hogy a mióta szervezett állami életről tudunk és a mennyire történelmi adataink vannak, ezek mind arról tesznek tanuságot, hogy a vallás védelme az államok elsőrendű feladatát képezte.

Digitized by Google

A vallásvédelemre vonatkozó adatok a pogány korszakba nyulnak vissza. E korszakban, a római birodalomban, a honnan adataink a legmegbízhatóbbak, védelemben csupán az uralkodó vallás részesült, de ez is csak annyiban, a menynyiben az, mint az államnak szolgáló intézmény, az állam fentartása czéljából, tehát politikai czélszerűségi szempontból védelemre szorult. Az államvallás ellen nyilvánuló minden tényt csak akkor büntették, ha azok egyszersmind az állam rendjét, békéjét, fönnállását veszélyeztették.

Az államvallástól eltérő nézeteket, akár beszédben, akár írásban tétettek közzé, csak akkor sujtották büntetéssel, ha a közerkölcsiséget, a nyilvános rendet veszélyeztették, ha azzal a hivőket az államfentartó egyháztól való elszakadásra igyekeztek reábirni. E szempont által vezéreltetve, főbenjáró büntetéssel büntették mindazokat, a kik a *római nép istenének* áldozatokat hozni vonakodtak.

Büntették a nyilvános rend megzavaróiként (186. Kr. e.) a görög eredetű Bacchanaliákon résztvevőket, a kiket Bacchus pogány isten tiszteletére összegyűlve a legerkölcstelenebb orgiákat rendezték a vallás leple alatt és pedig a legbűnösebbeket halállal s összejöveteli helyeik lerombolásával. Jellemző a római nép erkölcsére, hogy ez évben 7000 embert ítéltek halálra a Bacchanaliákon elkövetett bűncselekmények miatt. A köztársaság vége felé a császárság kezdetén ugyane felfogás alapján megtiltották az egyiptomi istenek (Izis, Anubis, Serapis) tiszteletét is, büntetéssel és szent helyeik megsemmisitésével fenyegetvén őket. Még Augusztus idejében is észlelhetők e felfogásnak jelenségei a Druidák (kelta papok) által ápolt kelta nemzeti vallást gyakorlók elnyomásában.

De ez a felfogás volt az alapja a keresztyénség keletkezése idején a keresztyén üldözésnek is. A keresztyéneket éppen úgy, mint a zsidókat, az államvallás elnyomóinak, egyben az állami egység megtámadóinak tekintették s kegyetlenül üldözték egész 313-ig Kr. u., a midőn Konstantin császár a közismert türelmi rendeletet kiadta, melyben a keresztyén vallást az államvallással egyenlőnek nyilvánította s a keresztyének üldözését eltiltotta.

A pogányság korában különben a vallás elleni vétségek közé tartoztak még a most röviden tárgyalt hitszakadás, szekták alakitása, illetve más vallásos tanok hirdetésén kivül *a jóslás*, *a varázslás*, *a sírhelyek, síremlékek megsértése* és *a templomrablás*.

A jóslást ez időben az államilag szervezett s az államvallás *papjaiból* álló (madárjósok és béljósok) augu-

Digitized by Google

sok és haruspexek, a kik közül az elsők, mint nagy tekintélynek örvendők, égi jelekből, a madarak repüléséből jósoltak, utóbbiak a csodahelyek gondozásá, a megszentségtelenített helyek őrzése és a kiengesztelés kieszközlésén kivül az állatok belső nemesebb részeiből jövendöltek, de ezek mellett az idegen kultusz papjainak is megengedték azt, de csak addig, míg el nem hatalmasodtak. A császárság idejében ez elhatalmasodást az államra nézve veszélyesnek ismervén fel, e jósokra szigorú büntetéseket szabtak, sőt még a jóslást igénybe vevőket is megbüntették. A császár és állam jövője iránt tudakozódót és a jóst is megölték, az uraik jövőjére nézve jóslást igénybe vevő rabszolgákat pedig keresztre feszítették.

Büntették a *varázslást* is, de csak ha az által másoknak sérelmet okoztak. Igy a 12 táblás törvény szerint a gyümölcsök megigézése, az idegen gabonának elvarázsolása az illető saját földjére, büntetéssel van sújtva. Későbbi törvényekben különösen a testi épség és élet elleni varázslások büntetésével találkozunk, igy a megigézést, mások akaratára való delejes hatást (hypnosis), bájital-nyujtást, varázsigék használatát emlitik, mint büntetendőket, a méregkeverés, a gyermekek megölése varázslás czéljából, a varázsló eleven megégetésével büntettetett. Igen szigorúan büntették azokat, a kik magukat elvarázsoltatták, ezeket a szerint, a mint magasabb vagy alacsonyabb osztályhoz tartoztak, keresztre feszitették, az állatok elé dobták, vagy egyszerűen megölték.

Büntették a sírhelyek, síremlékek, halottak megsértőit, a temetés megzavaróit, a cselekmény súlyosságához képest pénzbüntetéssel, esetleg halállal is. Érdekes, hogy a sírhelyek, síremlékek megsértői gyanánt büntették azokat is, a kik a sírhelyet más czélra, például lakásul használták vagy átalakitották vagy ahhoz lakást épitettek. A halott megsértésének tekintették annak levetkőztetését és megrablását is.

Szigorúan fenyitették a szent helyekről elkövetett lopást, melyet *sacrilegiumnak* neveztek, e bűnttevőket viz- és tűzhalállal, számüzetéssel, állatok elé vetéssel s más ilynemű halállal fenyítették.

*

A keresztyénség idejében, a midőn az egyház az államban önálló szervezetté s az állam támogatójává lett, a vallás elleni bűncselekményeket a nyilvános élet közös legfőbb java elleni támadásnak tekintették és a felségsértéssel egyenlően büntették.

Digitized by Google

Ez időben a vallás elleni bűncselekmények közé tartoztak: *a hitszakadás, eretnekség, tévtanok hirdetése, szekták alakítása, jóslás, varázslás, istenkáromlás.*

A keresztyén hittől való elszakadást (apostasia) halállal, az öröklésre való jog elvonásával és becsületvesztéssel, a kitérítést hasonlóan halállal is büntették. Az egyház tanaitól való elpártolókat (haeresis), az egyház fejétől való elválókat (schisma) a keresztyéneket megillető kiváltságok elvonásával, az állami és katonai szolgálatra való képtelenség kimondásával és az örökséghez való jog elvonásával fenyítették. Tiltott összejövetelek résztvevőit pénzbüntetéssel sújtották és gyülekező helyeiket megsemmisítették. Az eretnekek papjait kiutasították, száműztek, sőt néha halállal is büntették. Különösen szigorú rendelkezéseket találunk a keresztyén császárok constitutióiban a pogányhivők ellen, mintegy megtorlásul a pogányság korszakában sokszor ismétlődött keresztyén üldözésnek. A zsidókat tűrték ugyan, de a keresztyénekkel szemben háttérbe szorították. Így megalázónak s bűnnek tartották különösen a zsidó hitre áttérést, a zsidóval kötött házasságot és pedig oly súlyos bűncselekménynek, hogy az illetőt legtöbbször halállal büntették.

A jóslást ez időben már általában üldözték, mert úgy tekintették, mint egy oly nyilvános vagy hallgatólagos szövetséget az ördöggel, a melylyel olyan rejtett s különösen jövendőbeli dolgokat akarnak kifürkészni, a milyeneknek ismeretét az ember csak az Istentől nyerheti.

Épp úgy a varázslás is az *ördöggel*, bizonyos emberfeletti hatások előidézésére alakitott szövetségnek tekintetett s általában büntettetett.

Ez elv alapján Konstantin, a pogányság idejében hatósági jogkörrel felruházott (haruspex) béljósokat is halállal, a hozzájuk folyamodókat számüzetéssel s vagyonuk elkobzásával büntette. Még szigorúbban büntette a jósokat fia, Konstantin és pedig minden válogatás nélkül. Valentin csak a béljósokat, ezeket is csak akkor büntette, ha jóslásukkal valakinek kárt okoztak.

Justinianus a régi törvényeket fentartva, azok ellen, a kik varázslásokkal valakinek életét, egészségét veszélyeztették, külön törvényt hozott. Ez időben a tiltott jóslások fajaként emlitik még a csillagjóslást és sorshuzást is.

Szigorúan büntették ez időben az Isten személyének bárminemű megsértését. Igy az *istenkáromlást*, mint az Isten nevével való visszaélést halállal büntették, mert azt tartották, hogy ha e cselekmények büntetlenül maradnának, a haragvó

Digitized by Google

Isten éhinséggel, földrengéssel, ragálylyal látogatná meg az országot.

A keresztyén egyház tárgyainak gyalázását is e bűncselekmények közé sorozták, végül szigorúan büntették a felszentelt személyek, helyek vagy tárgyak megsértőit is (sacrilegium tágabb értelemben).

A lelkész megsértése hivatalos működése ideje alatt testi fenyítékkel és számüzetéssel, az isteni tisztelet megakasztása vagy megzavarása fejvesztéssel, a sirok megsértése hasonlóan büntettetett. A templomrablást számüzetéssel büntették. A ki éjjeli időben valamely templomba betört, a vadállatok elé dobatott, vagy elevenen elégettetett. Ha nappal követte el az illető a tettet, a bányákban való kényszermunkára büntettetett.

Az az ókori felfogás, hogy a vallás elleni bűncselekmények a legsúlyosabbak és büntetésre legméltóbbak, változatlanul megmaradt az egész középkor alatt s lényegében az egyházi különválás után is egész a XVIII. század második feléig a törvényhozásokban érvényre jutott felvilágosodás korszakáig.

A germán népek keresztyén fejedelmei is súlyos büntetésekkel nyomták el a pogányságot. Nagy Károly halálbüntetéssel fenyegette azokat a szászokat, a kik a keresztséget megvetették vagy a kik a keresztyének ellen a pogányokkal tartottak.

Az eretnekség büntetése rendszerint számüzetés volt. A XVI. századbeli egyházi elválással az eretnekség fogalma annyiban változik, hogy ezután nem pusztán a római katholikus, hanem az evangéliomi vallástól való elpártolás is eretnekségnek tekintetett.

Az eretnekség különben e korban már nem az elismert három vallásfelekezet valamelyikébe való áttérésben, mint inkább az e felekezetek kebelében alakult szektákba való lépésben állott. Így 1574. és 1583-ban a lipcsei esküdtek két egyént tűzhalálra ítéltek, mert nem fogadták el a keresztséget s a hármas istenség tanát. Szászországban Craco titkos tanácsos titkolt kálvinistaság miatt lassú halállal végeztetett ki, 1602-ben pedig Kerl titkos tanácsos és kanczellár 10 évi börtönbüntetés után Lipcsében lefejeztetett.

Az 1751-iki „Codex juris bavarici criminalis“ szerint azok a notorius eretnekek, a kik a keresztyén katholikus hitelvekkel szemben ellentétes tanokat hirdettek, az országból örökre kitiltattak, vagy tévtanaik visszavonásáig bőjttel szigoritott elzárással fenyíttettek. Ha e tévtanok által valaki megtévesztetett, vagy a felsőség ellen felingereltetett, a felbujtók karddal végeztettek ki és hullájuk máglyán égettetett el.

Digitized by Google

A varázslatot, melynek a középkori törvények több faját említik, mint: megétetés, varázsital-nyujtás, förgeteg-előidézés, természrontás, a különböző népjogokban különféleképp büntették, némelyeket csupán birsággal, másokat a halálos büntetések különböző nemével fenyitették. II. Károly egy capitulareja a boszorkányok s pártfogóik teljes kiirtását rendeli el. Egy sváb tartományi törvény tűzhalállal fenyíti a varázslókat. E szigorú rendelkezésnek alapja abban a felfogásban keresendő, hogy a varázslást, boszorkányságot az ördöggel a keresztyénség ellen kötött szövetségnek tekintették.

Az átmenetet a modernebb felfogás felé e téren az 1769-ik évi „Constitutio Theresiana" határozmányai jelzik. E szerint ha a varázslat beteges kedély vagy megromlott képzelődés eredményének bizonyult, a bepanaszolt nem büntettetik, hanem tébolydába vagy kórházba szállítandó s csak akkor büntetendő, ha bebizonyult, hogy jogellenes ténykedésének tudatában volt. De ha valaki gonosz szándékkal valami káros hatást igyekezett elérni szigorú testi fenyítékkel és kiutasítással büntettetik.

Az *istenkáromlást* a justinianusi törvények szellemében a középkorban is szigorúan büntették, mert a büntetést az Isten haragja engesztelési eszközének tekintették.

A „Carolina" az istenkáromlókat szigorú testi fenyítékkel, tagcsonkítással, sőt halállal is bünteti, a cselekmény súlya szerint. Szigorú büntetéseket tartalmaz az istenkáromlókra a már előbb említett Theresiana is.

A templomrablást (sacrilegium) a Carolina szerint halállal büntették.

Templomrablásnak minősítették, ha valaki vallási szertartásra rendelt tárgyakat, arany-, ezüstkelyhet, vagy más szent edényeket bárhonnan, vagy a vallási szertartáshoz nem is használt tárgyakat a templomból ellopott. A ki a szentségtartót ellopta, tűzhalállal lakolt érte.

Az újabb koruak a humanismus felé irányuló szelleme eltörli ezeket a rendkívül szigorú büntetéseket a vallás elleni bűncselekményekre nézve is. A tisztultabb felfogás alapelve e téren az lett, hogy az egyház, a vallás úgy részesítendő védelemben, hogy az államnak minden polgára szabadon gyakorolhassa vallásos meggyőződését és ebben senki által meg ne akadályoztassék s hitéért senki ne üldöztessék. Ez a felfogás nyert kisebb-nagyobb terjedelemben kifejezést az összes modern törvényekben.

E felfogás alapján azok a bűncselekmények, melyek az ó- és középkorban a vallás ellen elkövetett súlyos bűncselekményekként fenyittettek, mint az eretnekség, hithagyás stb.,

Digitized by Google

nem büntettetnek többé; egyesek pedig teljesen elveszítik egyházi vonatkozásukat, mint a hamis eskü, a templomrablás, a hullákon levő tárgyak ellopása stb.

Előbbiek azért nem minősittettek többé valláselleni bűncselekményeknek, mert a különféle érvényes vallásfelekezetek közül helytelen és nehéz lett volna eldönteni, melyik az igazán egyedül üdvözítő hitvallás, a melytől való elszakadás e szerint világi büntetéssel sújtandó; ellenkezőleg az lett ezután az állam elsőrendű feladata, hogy kötelességévé tegye az egyeseknek megtűrni, sőt tiszteletben tartani, kimélni minden olyan hitet, mely az erkölcsi együttéléssel összeegyeztethető.

Utóbbiak azért különittettek el a valláselleni bűncselekményektől, mert ezek a vallás háborítatlan gyakorlásának megzavarásával nem járnak, inkább az általános bűncselekmények jellegét viselik magukon és a mennyiben a vallásos érzület a vallás iránti tisztelet csorbítására is alkalmasak, annyiban legfellebb a többi hasonló bűncselekményeknél szigorúbban büntetendők.

Ezen általános történelmi áttekintés után lássuk a vallásvédelem fejlődését hazánkban.

A régi magyar törvények annak a kornak a felfogását mutatják a vallásvédelem terén is, a melyben hozattak. Így a legrégibb időben azon általános felfogás alapján, hogy nemcsak a vallásgyakorlat szándékos zavarása büntetendő, hanem mindaz, a mit a vallás tilt; a vallást mint a lelkiismeret tárgyát is az állami közhatalom körébe vonták.

E szempont által vezéreltetve, nemcsak az istenkáromlást, a vallásháborítást, az egyházi személyek és tárgyak megsértését, de az eretnekséget, hitszakadást, a bűbájosságot is a vallás elleni bűncselekmények közé sorozták; sőt ide osztották be eleinte azokat a bűncselekményeket is, melyek a vallásvédelem körébe nem tartoznak, de a melyek a vallással összefüggésben vannak, mert fontos erkölcsi elvekbe ütköznek, milyenek a hamis eskü, kettős házasság, házasságtörés és a szemérem elleni különféle cselekmények. Ez utóbbiak utóbb a vallás elleni bűncselekmények köréből a közönséges bűncselekmények körébe vonattak.

Az istenkáromlásról (blasphemia) régi törvényeink közül legelőbb az *1563.* évi törvény 42. fejezete intézkedik „Isteni felségbántásnak nevezi azt“ s tényálladékát abban találja, hogy „valaki az Istent gyalázó szavakra vagy tettekre sértő szándékkal fakad“, e szerint már e törvény is megkivánta az Istent sértő szándékot, míg a nyelv puszta csuszamlásait, a meggondolatlan, bár szitkozódó szavakat nem vonta az istenkárom-

Digitized by Google

lás körébe, e mellett nemcsak magának az Istennek, hanem a szentségeknek, a boldogságos szűz Máriának és a szenteknek, sőt az emberi léleknek káromlását is az istenkáromlások közé sorozta.

E törvény szerint, melyet a későbbi törvények is fenntartottak, az istenkáromló első ízben nyilvános megvesszőzéssel, másodízben megpálczázással, harmadízben úgy, mint valamely gyilkos, vagy másféle gonosztevő, fejvesztéssel büntettetett. Sőt azok is, kik az istenkáromlót fel nem adták, három nehéz gira büntetéssel sujtattak. Jellegzetes, hogy úgy e, valamint az ezen törvényt megerősítő későbbi törvények (1723. 110. t.-cz.) csak a keresztyén vallás tiszteleti tárgyainak meggyalázását tekintették istenkáromlásnak. A halálbüntetést pallossal vagy kövezéssel hajtották végre. Erdélyben az Approbatak szerint az istenkáromlás büntetése sokkal enyhébb volt, a nemesekre csupán pénzbüntetést, a nem nemesekre kalodát alkalmaztak.

Az ideiglenes törvénykezési szabályok (1861.) és az 1871 : 52. t.-cz. a testi fenyitéket megszüntetvén, a biró belátása szerint meghatározandó szabadságvesztés-büntetéssel sújtották az istenkáromlást, egészen addig, a mig most is érvényben levő büntetőtörvénykönyvünk életbe nem léptettetett.

Régi törvényeink az *eretnekséget* (haeresis) és *hittől való elszakadást* (apostasia) is szigorúan büntették. Az eretnekség alatt olyan hitvallásnak terjesztését vagy nyilvános gyakorlatát értették, a mely hazánkban akkor még sem teljes polgári, sem türelmi jogot nem nyert, tehát a keresztyén hittől való elpártolást, a mikor t. i. valaki keresztyénből zsidó, török, pogány vagy atheista lett. A hittől való elszakadás alatt pedig a r. katholikus hitről más hitre, *a törvényes mód megtartása nélkül* való áttérést értettek.

Az eretnekséget a régi törvények hűtlenségnek tekintették, élet- és jószágvesztéssel büntették. Tényálladékához azonban megkivánták, hogy a bűnös az egyház és ország törvényei által kárhoztatott eretnekséghez nyilván ragaszkodjék, mert csak ez esetben tekinthetni tettel az ország biztosságát zavaró hűtlenségnek — mondja Pauler. A hittől való elszakadást tiltatták ugyan, az illetőt tiszti, sőt bűnvádi kereset alá is fogták, de a tilalom áthágóira mérendő büntetés, István I. könyve 15. czikke kivételével, a mely a hitszegőt kézvesztéssel büntette — meghatározva nem volt. A büntetést, úgy látszik, később a bíróra bizták s azt legfelsőbb engedély nélkül nem volt szabad elengedni. A helytartótanács 1783-ban a törvényes feltételek megtartása nélkül a r. katholikus vallásról más hitre

Digitized by Google

való áttérés miatt a büntető eljárás megindítását megtiltotta.

Az egyházsértés vagy egyháztörés (violatio ecclesiae) az egyházak erőszakos megtámadásában, betörésében és feldúlásában áll.

E bűncselekményre nézve a Korvin Mátyás törvényeiben találjuk az első rendelkezést, a mely szerint azok a katonák, kik az egyházakat megtámadás, feltörés és rablás által megsértik, ha birtokosok volnának, örök jószágvesztéssel, ha nem nemesek, eleven megégetéssel büntettettek, az ezt követő 1595. évi törvény pedig e bűncselekményre különbség nélkül fej- és jószágvesztést szabott.

Az ideiglenes törvénykezési szabályok életbelépte után e büntetés helyett is, a mely tulajdonkép csak a katonákra lett volna alkalmazható, de más erőszakoskodókra is alkalmaztatott, a bűncselekményben megnyilvánuló erőszakhoz vagy az azzal összefüggő más bűntettek súlyához képest a biró belátása szerinti büntetés alkalmaztatott.

Az 1849. évi 18. t.-cz. a vallásra és a lelkészekre vonatkozó kisebb vétségekről is rendelkezik, kimondván, hogy a ki a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből s a tisztességes erkölcsökből sajtó útján csúfot űz, egy évig terjedhető fogsággal és 400 frtig emelkedhető pénzbirsággal büntettetik.

Régi jogunk szerint a *bűbájosság* (crimen magiae) is a vallás elleni bűncselekmények közé tartozott, ez alatt az ördöggel való oly szövetkezést értettek, a mely által valaki csodálatos és szokatlan tünemények eszközlésével mások kárára valamely változásokat eszközölt. Minthogy ez az akkori felfogás szerint az Isten megtagadásával, a lelki üdv elvesztésével járt, súlyos beszámitású bűnnek tartották, a mely soha el nem évült.

Felosztották őket jóslókra, varázslókra, igézőkre, sorsvetőkre, kantanesekre, szemfényvesztőkre, boszorkányokra, lidérczekre stb. A boszorkányokban való hit az egész földkerekségén el volt terjedve, igy hazánkban is már az első királyok, István, László törvényei szerint is büntették a boszorkányokat és pedig fejvesztéssel, illetve ha kártétellel volt összekötve, eleven megégetéssel. Hazánkban különben, a régi magyar jog szerint, a boszorkányoknak két csoportja volt. Egyik az éjjeli boszorkányok (strigák), t. i. azon nők, a kik a sátánnal belső viszonyban éltek s oly hatalommal voltak felruházva, hogy tetszésük szerint, csodákat művelhettek, mindig a levegőbe repültek, hogy a sátánnak átnyújtsák hódolatukat. Másik a bűvölők (malefici), a kik hamuból merítik a Szt.-István

Digitized by Google

törvénye szerint jóslataikat. István törvényei szerint „a Boszorkány, ha találtatik, vezettessék a templomba s a papnak adassék át bőjtölés és tanulás végett. Ha másodszor találtatik ugyanazon bűnben, előbb bőjt alá vettessék s azután a templom megtüzesített kulcsával mellén, homlokán és lapoczkát között keresztalakban bélyegeztessék meg, harmadizben pedig a bíráknak adassék át s ha valaki bűvöléssel valakit elméjében megháborit vagy megöl, adassék az ekként megsértettnek vagy rokonainak kezébe, hogy tetszés szerint büntessék. Ha pedig valaki olyféle bűvölést, babonát cselekednék, minőt a hamuban és másként is szokás üzni, a püspök által ostoroztassék meg.

Utóbb is Kálmán híressé lett törvénye daczára: „de strigis, quae non sunt, nulla questio fiat" (A boszorkányok ellen, a melyek nincsenek — kereset nem indítható) és daczára a későbbi (1527., 1636.) évi hasonszellemű törvényeknek, a boszorkányperek nagyszámban fordultak elő s bizony még ezután is sokat végeztek ki hazánkban is tűzhalállal.

A bűvölők létezését különben Kálmán is elismerte és büntetendőknek mondotta, de leginkább egyházi vagy vegyes bíróság elé utalta őket. Szt. László és Kálmán idejében a bűbájosok ellen a hidegvízpróbát alkalmazták, a vádlott kezeit s lábait összekötve a folyóba vagy tóba vetették, azt tartván, hogy a boszorkányok, bűbájosok testük természetes súlyát elvesztik s azért, ha a viz színén fenmaradtak, bűnösöknek tartották, ha elmerültek, ártatlanok voltak.

A boszorkányperek s az ezzel járó visszaélések komolyabb megszorítására az első eredményesebb intézkedést III. Károly tette, egy Szeged városához 1728 október 28-án intézett leiratában, majd Mária Terézia 1756-ban elrendelte, hogy az eljárás a legnagyobb óvatossággal történjék és a hozott ítéletek kihirdetésük és végrehajtásuk előtt a kir. helytartótanács útján legfelsőbb helyre terjesztessenek, majd 1758-ban azt rendelte, hogy a vádlottak letartóztatása után a bűnvádi eljárás *megkezdése* előtt legfelsőbb helyre felterjesztés történjék, végül 1768-ban azt, hogy csakis a legkétségtelenebb bizonyitékok és más kapcsolatos büntettek esetében kezdessék meg a vizsgálat. Ez ismételt rendeletek folytán, miután még két nőt, mint boszorkányt Nagy-Károlyban 1745-ben megégettek, a boszorkányperek megszüntek.

Azóta és ma is a bűbájosság vagy varázslás, mint a megtévesztés eszköze, tekintetik és szándékos *károsítás* esetén mint csalás, különben, mint kihágás büntettetik.

Régebbi törvényeink, igy az 1635. évi, az anabaptistá-

Digitized by Google

kat, kik az idősebbeket újra keresztelték, 500 tallérnyi, az 1647. évi a templomok, iskolák, plébániák elfoglalását más vallásúak számára 600 frtnyi birsággal, az 1791. évi pedig a katholikusok csábítását az evangélika vallásra, a cselédek akadályoztatását hitök és vallásuk gyakorlatában mint közvétségeket a bíró belátásától függő büntetéssel sujtották. Pauler büntetőjogtanában a *vallásháborítást*. (turbatio sacrorum) is említi, mint régi hazai jogunk szerinti külön vallás elleni bűncselekményt s szerinte ez a törvényesen elismert vallások gyakorlatának szándékos zavarásában állott, egyszersmind az arra rendelt tárgyak, helyiségek megtámadását is jelentette. Régebbi jogi íróink: Szlemenics, Bodó stb. ezt önálló bűncselekményként, mint a melyről hazai törvényeink külön rendelkeztek, nem említik, úgy látszik, ezek azt az egyházsértés fogalma alá tartozónak tekintik. Pauler sem hivatkozik erre nézve külön törvényes rendelkezésekre.

Jelenleg érvényes büntető-törvénykönyvünk az akkori modern, különösen a német birodalmi btk. mintájára a vallásvédelem körét két szempont alapján határozta meg: 1. hogy az állam által elismert minden vallás szabad gyakorlatát a tettleges megzavarástól illetőleg az erőszakos megakadályoztatástól biztositani kell; 2. hogy az elismert vallások szertartásait a botrányos megtámadtatástól meg kell védeni. E két szempont figyelembe vételével és azon közvetlen érdekből határozta meg e bűncselekmények körét, hogy azok a megsértett felekezetbelieket lázas ingerültségbe hozva, a közrend veszélyeztetésének okaivá válnak s igy állami beavatkozást igényelnek. E bűncselekmények e szerint a fennálló állami és társadalmi rendet veszélyeztetik.

E felfogás alapul vétele mellett büntetőtörvényünk is a vallás elleni bűncselekmények körének és minősítésének megállapitásánál abból az először a „Code penal" által hangsúlyozott s immár általánosan elfogadott elvből indult ki, hogy a vallásszabadság egyik sarkalatos polgári jog, a melyet az állam minden polgára lelkiismerete szerint gyakorolhat, igy a büntetőtörvénykönyvnek nem a vallást avagy annak egyik-másik faját, hanem éppen a polgárok vallásszabadságát, illetve ennek szabad és senki által nem korlátozható vagy kényszeritheto nyilvánitását s gyakorlását kell védeni; igy csak oly cselekményeket szabad bűncselekményeknek tekinteni, melyek a törvényesen elismert vallásfelekezetek szabad vallásgyakorlatát s a felekezetek közötti egyetértést, rendet és békét támadják meg és sértik.

E felfogás oka annak, hogy e bűncselekményeket a

Digitized by Google

magyar büntetőtörvénykönyv az állam, illetve társadalom elleni cselekmények közé sorozza.

Mindezek figyelembe vételével a vallás és ennek szabad gyakorlata elleni bűncselekmények közé a következőket vette fel törvénykönyvünk: 1. *az istenkáromlást;* 2. *a vallásháborítást*, utóbbinak négy válfajáról rendelkezik, úgymint *a)* a vallási szertartás erőszakos megzavarásáról, *b)* a szertartás alkalmával való botrány-okozásról, *c)* a vallási tárgyaknak és *d)* a lelkésznek bántalmazásáról.

Az istenkáromlás lényege az Isten, mint a vallási tisztelet legfőbb tárgyának szóval vagy tettel való nyilvános megsértésében s ez által *közbotrány okozásában* nyilvánul.

E cselekmény tehát nem csak szóval, hanem irat, nyomtatvány, kép által is elkövethető, de csak nyilvánosan, azaz olyan helyen és módon, a hol és a mint a gyalázás többek tudomására juthat. Lényeges kelléke végül a közbotrány-okozás is, a mely nélkül az Isten elleni, bár nyilvános gyalázkodás a fogalom körébe nem esik. Közbotrány alatt nem az általános és nagymérvű felháborodást, hanem több hallgató, néző vagy olvasó megbotránkozását kell érteni. Hogy a több ember fogalma itt mennyi, arra nézve a törvény útmutatást nem ad, mindenesetre a gyakorlat kettőnél több ember megbotránkozását kívánja meg.

Szükséges még e bűncselekményhez a szándékosság is, a mely az Isten meggyalázására irányzott gonosz szándékból áll; de a gondatlan, szokásszerű, önfeledt káromkodás, még ha az Isten személyével hozatik is összefüggésbe, legfeljebb, mint kihágás büntethető. Kiemelkedőnek tartom azt is, hogy az istenkáromlás, eltérőleg a régi felfogástól, csupán az Isten személyének megsértése esetén állapitható meg. A Jézusnak, szűz Máriának és egyéb szenteknek bár botrányt okozó módon káromlás által való meggyalázása szintén csak kihágást képez.

Érdekes, hogy az istenkáromlást a vallás elleni bűncselekmények tervezői a büntetőtörvénykönyvbe nem akarták felvenni, a javaslatból kihagyták, indokolva ezt azzal, hogy sem a híres franczia „Code penal", sem a belga, hollandi és olasz törvények, sem a svájczi és norvég javaslatok nem vették fel azt a büntetendő cselekmények közé, de sőt nem az 1843. évi magyar törvényjavaslat sem.

A képviselőház első tárgyalásán a javaslat így is ment keresztül, de a főrendiház Haynald Lajos kalocsai érsek remek s érvekben gazdag beszédjének hatása alatt s indítványára, az istenkáromlást a vallás elleni bűncselekmények sorába iktatta.

Túlhaladna értekezésem feladatát Haynald érsek e kiváló

Digitized by Google

beszédjével hosszasabban foglalkoznom, csak arra akarok rámutatni, hogy ő nemcsak utalt a legkiválóbb, különösen a német és osztrák büntetőtörvénykönyv hasonló rendelkezéseire, hanem megdönthetetlen érveléssel mutatta ki e rendelkezés felvételeinek szükségességét. Remek beszédéből csak a következőket idézem: „Szükséges, hogy a büntetőtörvény megértesse s éreztesse az emberekkel, hogy midőn a hatalomnak földi kezelői, a felség szentséges személyétől kezdve le az utolsó falusi bíróig bántalmaztatásuk esetére a büntetőtörvény szakaszainak oltalma alatt állanak, akkor nem szabad büntetlenül bántalmazni Istent, mint minden földi hatalom alapját és kútfejét".

Nem kevesebb ékesszólással és nem gyengébb érvekkel szólott ez indítvány mellett a ma is élő nagyeszű Samassa József egri érsek és azzal végezte remek beszédét, hogy „fájdalom, nekünk magyaroknak nem jutott vezérszerep semmi téren, de ne jusson e téren se, a melyen az alcivilisatio érdekében az egyének és az emberiség erkölcsi kifejlődése súllyal és jelentőséggel nem bír, a melyre nézve a történelem néma, a tapasztalás meddő, a jövő semmi, hanem követni kívánja azokat a nemzeteket, a melyek áthatva saját hazájuk iránti kötelességük fontossága által, mindent megtettek ott, a hol az állami hatalom érdeke megkívánja, hogy az állam a maga alapjaiban megingatva, megrendítve büntetlenül ne legyen".

Hiába védte a javaslat hírneves szerkesztője, Csemegi, eredeti álláspontját, hivatkozva az előrebocsátottak mellett arra is, „hogy az Isten tekintélyének gyöngítésére emberi erő és így a megfeledkezés perczében kimondott könnyelmű ledérszavak nem képesek", hiába jelezte, hogy az istenkáromlást a kihágások közé kívánja sorozni: a főrendiház többsége a Haynald érsek indítványát elfogadta, a törvényt a képviselőházhoz visszaküldte, a mikor a képviselőház igazságügyi bizottságának azon javaslatára, hogy csak a *nyilvános* és *közbotrányt* okozó istenkáromlás tekintessék ily vétségnek, a szakasz úgy a képviselőház, mint a főrendiház által elfogadtatott s törvénynyé lett a következő szöveggel: „a ki nyilvánosan szóval vagy a ki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállítása által Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz, vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal s ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntettetik".

A vallás és ennek szabad gyakorlata elleni büntettek és vétségek másodikát „*a vallásháborítás*", azaz *a vallási szertartás erőszakos megzavarása képezi.* E bűncselekményt törvé-

Digitized by Google

nyünk következőleg határozza meg: „*a ki az állam által elismert vallás szertartását erőszakkal megakadályozza vagy megzavarja*, vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal s ezer frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő". A mint e szövegezésből kitűnik, e bűncselekmény tárgya az állam által elismert vallásfelekezetek szertartása. Itt két kérdés merül fel 1. hogy melyek az állam által elismert vallásfelekezetek és 2. mit ért a törvény „szertartás" alatt. Az első kérdést illetőleg az 1895 : XLIII. t.-czikkre utalunk, a mely szerint mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmáinak korlátai között külsőképpen is kifejezheti, de törvényesen elismertnek valamely vallásfelekezet csak úgy tekintetik, ha azok az állampolgárok, kik ilyenné alakulni akarnak, a törvény részletes kívánalmainak eleget tesznek. E törvényes rendelkezés figyelembevételével, az állam által, illetve a törvény által elismert vallásfelekezetek: a latin, a görög, az örmény szertartású r. katholikusok, az ágostai hitv. evangelikusok, az evangelikus reformátusok, a görögkeleti szerb, görögkeleti románok, az unitáriusok és az izraeliták.

Ezek szertartása alatt minden oly egyházi cselekményt értünk, mely az illetők hitelvei szerint vallásos érzületük külső kifejezésekép jelentkezik, minők az istentisztelet, temetés, keresztelés, esketés, processió, búcsú, thora-felmutatás stb.

Az ily cselekményeknek erőszakos és szándékos megakadályozásában vagy megzavarásában nyilvánul e bűncselekmény, pl. a templomajtó bezárása, a prédikáczió, a mise meggátolása, búcsújárók szándékos szétkergetése e bűncselekmény fogalmát kimerítik.

Érdekes, hogy e bűncselekmény fogalmi meghatározásánál élénk vita folyt a képviselőház és főrendiház között, a mely többszöri üzenetváltást tett szükségessé. A vita a körül forgott, vajjon „az állam által elismert", vagy „nem tiltott", vagy az „államban fennálló" kifejezés használtassék-e arra nézve, hogy mely vallás szertartása részesíttessék büntetőjogi védelemben.

Ez a vita a szavak értelmét tekintve, első pillanatra érthetetlennek látszik, de nagy horderejű volt annyiban, a menynyiben, a mint a vita folyamán elhangzott beszédekből kivehető, a körül forgott, vajjon a védelem egyrészt a zsidókra, másrészt a nazarénusok, baptisták vagy más szekták szertartásaira is kiterjesztessék-e? A megmaradt szöveg ma is kétséget hagy fenn arra nézve, hogy a fennebb felsorolt és

Digitized by Google

kétségtelenül törvényesen elismert felekezeteken kívül a többi felekezeteket (a nazarenusok, baptisták stb.) a védelem megilleti-e?

A vallásháborítás második faja *a szertartás alkalmával való botrányokozás.* E bűncselekményt a törvény következőleg határozza meg: „*Vétseget követ el és hat hónapig terjedhető fogházzal és 200 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, a ki az állam által elismert vallás szertartásai gyakorlatára rendelt helyiségben nyilvánosan botrányt követ el*".

Az előrebocsátottak után itt különösen azt kell kiemelnem, hogy a törvényhozó a vallásszertartás gyakorlására rendelt helyiség alatt nem csupán az e czélra állandóan használt templomot, hanem a csupán időleges használatra szolgáló kápolnákat, az utczán felállított oltárakat, alkalmi imaházakat, sőt a templom előcsarnokát, a tornyot, végül a temetőt is érti, a birói gyakorlat legalább a törvényt igy értelmezi. Elkövethető ez a szertartás alatt vagy az előtt, után, vagy azon kivül, mert nem a szertartás, hanem a helyiség a fő és igy az sem szükséges, mi az előbbi bűncselekménynél, hogy az által valami szertartás zavartassék vagy megakasztassék, hisz elkövethető olyankor is, mikor nincs szertartás. A főismerv itt „*a botránykozás*"-ban van, azaz abban, hogy vádlott tettén a hivők egy része megütközzék. Ilyen botrányt követ el pl. az, ki a templomban részeg állapotban megjelen, a kalapját a vallásos szertartás alatt fentartja. Ily botrányokozás miatt büntették a bíróságok azt, ki a templomban husvétkor locsolkodott, a ki ugyanott pálinkát ivott, a ki azt kiáltotta a papnak, „hogy elég volt a miséből", a ki a mise alatt fecsegett és nevetgélt, hogy a hívek megbotránkozásuknak kifejezést adtak, stb.

A vallásháborítás harmadik faja a vallási tisztelet tárgyainak meggyalázása, a melyet a törvény következőleg ir körül: „Az előbbi büntetéssel (6 hó, 200 frt.) büntetendő vétséget követ el, *a ki a vallási tiszteletnek tárgyait vagy oly tárgyakat, melyek a szertartások végzésére rendelvék, a szertartásra rendelt helyiségben vagy bár azon kivül, de a vallásos szertartás alkalmával tettel vagy botrányos szavakkal meggyaláz*".

E bűncselekménynél az első kérdés az, mi tekintendő a vallási tisztelet tárgyának vagy a vallási szertartás végzésére szolgáló tárgynak? E kérdésre feleletünk az, hogy előbbi alatt mindazt, mit a hivő vallásos érzületénél fogva tiszteletben tart, milyenek a szentek, szentségek, oltárok, szobrok, képek, kereszt, ostya, frigyláda, papi ruhák stb., utóbbi alatt pedig mindaz, a mi a mellett, hogy tiszteletünk tárgya is lehet, a vallásos cselekmények elvégzéséhez szükséges, arra van rendelve. Ilyenek a kehely, az úrvacsorai kenyér, a kereszt-

Digitized by Google

telő pohár, a harang, a zászló, a papi süveg, a pásztorbot stb.

Figyelemreméltó, hogy e tárgyaknak akár szóval, akár tettel való gyalázása csak azon esetben képez vétséget, ha azok a szertartása rendelt helyiségben, tehát a templomban, imaházban vagy az általam már fennebb emlitett helyeken, vagy azokon kívül ugyan, de a vallásos szertartás alkalmával gyaláztatnak meg.

Ha tehát ezek nem ily helyeken vagy szertartás alkalmával gyaláztatnak meg, e törvény rendelkezései szerint nem büntethetők, de azért ez esetek sem maradnak büntetlenül, a mennyiben, ha e tényük által közbotrányt okoznak, a kihágási büntetőtörvénykönyv szerint kihágásért büntettetnek.

Így ha valaki a sekrestyés által a lelkészi lakra szállitott kelyhet többek előtt meggyalázza, mint kihágó meg fog büntettetni, bár a kehely akkor sem vallásos szertartásra rendelt helyiségben, sem vallásos szertartás alatt nem volt.

A főrendek, különösen Haynald és Samassa érsekek, e korlátozást ki akarták hagyni a törvényből, különösen azért, mert abból a feltevésből indultak ki, hogy ily korlátozás mellett a nyilvánosan felállitott szent szobrok, keresztek gyalázói büntetlenül maradnak, de minthogy Csemegi megnyugtatta a főrendeket az iránt, hogy ezek védelméről a büntetőtörvénykönyv más helyén és a kihágási büntetőtörvénykönyvben is lesz intézkedés téve, meggyőzte arról is, hogy e korlátozás elhagyása esetén a rendelkezés túlszigorú lenne, mert ez esetben a kirakatban vagy magánházakban levő ily tárgyak durva megsértését is ily szigorú beszámitású cselekménynek kellene minősiteni, elfogadták a korlátozást.

A vallásháborítás negyedik és legsúlyosabb faja *a lelkész megtámadása vagy bántalmazása.* E bűncselekményt a törvény következőleg határozza meg:

„Vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal és ötszáz frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, a ki az állam által elismert vallás lelkészét — midőn az vallási szertartást teljesit — szóval, tettel vagy fenyegetéssel nyilvánosan megtámadja".

„Ha pedig a lelkészt vallási szertartás teljesítése alkalmával testileg bántalmazza, bűntettet követ el és a mennyiben cselekménye súlyosabb beszámitás alá nem esik: két évig terjedhető börtönnel büntetendő".

Itt büntetőtörvényünk különbséget tesz a lelkész megtámadása és bántalmazása között. A megtámadást enyhébb, a bántalmazást súlyosabb bűncselekménynek minősiti.

Digitized by Google

A megtámadás szóval, tettel vagy fenyegetéssel, a bántalmazás csupán tettel és pedig testi fájdalom okozásával követhető el.

A megtámadás fogalma alá e szerint szitkok, gúny- és fenyegető szavak használata, a lelkészt sértő, bár testi sértést elő nem idéző érintése stb., a bántalmazás testi sérülést eredményező ütés, szúrás taszítás, s efféle tartozik.

Mindkét esetben szándékosnak kell lenni és csak azon esetben esik a büntetőtörvénykönyv most idézett szakaszai rendelkezése alá, ha akár a megtámadás, akár a bántalmazás a vallási szertartás teljesítése alkalmával történik, tehát akkor, a midőn a lelkész misézik, prédikál, úrvacsorát oszt, esket, keresztel, utolsó kenetet oszt, temet stb.

Ha a lelkészt nem a szertartás teljesítése alatt támadják meg vagy bántalmazzák, a cselekmény minősége szerint csupán közönséges becsületsértés, rágalmazás vagy testi sértés lesz.

Ha pedig a szertartás teljesítése közben bántalmazott lelkészen súlyos sértés, vagy rablás, vagy más súlyos bűncselekmény követtetik el, akkor a cselekmény csupán annak a súlyosabb cselekménynek, pl. a testi sértésnek, rablásnak, stb. minősittetik és az, hogy a sértett lelkész ez alkalommal egyházi szertartást végzett, csak mint súlyosbító körülmény vétetik figyelembe.

Érdekes, hogy a képviselőház igazságügyi bizottsága a javaslat ellenére a lelkésznek az egyházi szertartás teljesítése közben való bántalmazását is csupán vétségnek, azaz enyhébben büntetendő cselekménynek kívánta minősíteni, de a főrendiház azzal az igen helyes érveléssel, hogy ha minden közhivatalnoknak hivatalos eljárása közben való tettleges bántalmazását szigorúan büntetjük, akkor ez elvet a lelkész védelmében is alkalmazni kell, az eredeti szigorúbb felfogás mellett döntött.

Említettem már, hogy a kihágási büntetőtörvénykönyv szintén gondoskodik a vallás védelméről, a bár botrányt nem okozó istenkáromlókat, a Jézus Krisztusnak, szenteknek káromlását, a vallásos tisztelet tárgyainak nem a vallásos szertartásra rendelt helyiségben vagy nem a vallásos szertartás alkalmával való nyilvános és botrányos gyalázását, mint kihágást, tehát mint enyhébb bűncselekményt szintén bünteti.

De a kihágási büntető-törvénykönyv a vallás védelméről még más irányban is gondoskodik. Igy elrendeli, a vasárnapi munkaszünetről szóló törvénynyel kapcsolatban, hogy vasárnapokon és Szt István napján, minden nyilvános és közérdekből nem elkerülhetetlen munka felfüggesztendő s ekkor vagy bármely más vallásfelekezetnek ünnepén a templom közelében

Digitized by Google

s egyházi menetek alkalmával azon tereken és utczákon, melyeken az ily menet keresztülvonul, mindaz büntetés terhe alatt mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarná.

Bünteti e törvény azt az egyént is, a ki életkorának 18. évét meg nem haladó kiskorú egyént más vallásfelekezetbe felvesz. S végül vallástelleni kihágásnak minősiti és 300 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel bünteti azt is, a ki erőszakkal vagy fenyegetéssel megakadályozza, hogy valamely temetőben az egyik vagy másik felekezet elhalt tagja eltemettessék.

Nem vette ugyan a vallástelleni bűncselekmények közé a mi büntetőtörvénykönyvünk a „sacrilegiumot", azaz az isteni tiszteletre szánt helyekről elkövetett lopást, a nyilvános helyen felállitott keresztek, szent szobrok meggyalázását, az egyházi anyakönyvi kivonatok meghamisitását, a hamis esküt, a hitszakadás előidézését, melyeket — a mint előbb kifejtettem — a régi büntetőtörvénykönyvek ide soroztak Mert ezeket a törvénykönyv megalkotásakor felállított és előbb ismertetett elvnél fogva nem a vallás szabad gyakorlata ellen irányuló bűncselekmények körébe tartozóknak találták.

De más, a vallástelleni bűncselekmények körébe fel nem vett bűncselekményeknél is figyelemmel volt a törvényhozás a vallás jogaira.

De hogy e bűncselekmények büntetésénél is figyelemmel voltak a törvényhozók az egyház, a vallás jogaira, igazolják a törvénykönyv több helyén feltalálható szigorú rendelkezések.

Igy lázadóknak tekinti és szigorúan bünteti törvénykönyvünk a polgárok valamely hitfelekezetét megtámadó csoportot. Izgatás miatt bünteti azt, ki nyilvánosan szóval vagy nyomtatvány útján valamely hitfelekezetet gyűlöletre izgat a másik ellen. Minősitett lopásnak tekinti és a többi lopásoknál szigorúbban bünteti azt, ki az állam által elismert vallás szertartására rendelt helyiségben a vallás szertartásaihoz tartozó vagy kegyes, vagy jótékony czélra szánt tárgyat, vagy temetőben a holtak emlékére rendelt, vagy holttesten levő tárgyat lop el.

Az ingó vagyonrongálás minősitett esetének tekinti, ha valaki a vallási szertartásra rendelt épületet vagy más tárgyat, úgyszintén a ki sírt vagy síremléket, nyilvános emlékszobrot jogtalanul elrongál, elpusztít vagy megsemmisit. Tiztől tizenöt évig terjedhető fegyházzal bünteti végül azt, a ki valamely templomot felgyújt.

Sajnos, a hamis eskü és hamis tanuzásnál, azok egyházi jellegére nem volt figyelemmel a törvényhozó. Az eskü kivé-

Digitized by Google

telét nem is köti már az egyházi formaságokhoz s bár az esküt Isten nevére hivatkozással veszi ki a bíró azoktól, kik Istenben hisznek, mégis a hamisan esküvőt csak akkor bünteti, ha esküvel megerősített vallomása az ügy eldöntésére lényeges bizonyítékot képez, tehát a bizonyíték meghamisitását és nem az Isten nevével bűnösek visszaélését bünteti.

Mindezek daczára, ha összehasonlítást teszünk a ma érvényben levő más büntetőtörvénykönyvek s a miénk között, örömmel konstatálhatjuk, hogy törvényhozó dicső elődeink áthatva a vallásnak az emberiség közjavát előmozditó, az államok egyedüli alapját képező közerkölcsiséget hirdető és fenntartó nagy hivatásától, annak védelméről bölcsen gondoskodtak. Adná a mindenek nagy alkotója, hogy minden magyar honfi lelkében élne az a tudat, hogy a vallás szeretete minden boldogság alapja s hogy e védelmi eszközök alkalmazására soha se lenne szükség.

Pozsony. *Dr. Perjessy Mihály.*

Digitized by Google

KÜLFÖLDI EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Gróf Tisza István főgondnoki beszéde a közelmultnak legfontosabb politikai eseménye. Politikainak nevezem, bár egyházi gyülésen és a pártpolitizálás ellen tiltakozó kijelentésekkel kapcsolatban hangzott el. Hiszen a politikai jelleget sohasem az adja meg, hogy valami kijelentés vagy mozgalom ú. n. politikustól indult-e ki, hogy napirenden levő, a törvényhozást, vagy a társadalmat foglalkoztató kérdésre vonatkozik-e: hanem mindig az a jelentőség, melylyel a kijelentés vagy mozgalom az állam, illetőleg az ezt kitöltő nemzet jelenlegi és jövő sorsára, életfolyamatára bír.

A pápai székfoglaló beszédnek pedig igenis volt — ha minden másokat mellőznénk is — egy olyan részlete: a nevelés- és oktatásügy kérdésével foglalkozó szakasza, mely egy elsőrangú állami s nemzeti létfeltételt érint, melynek a közoktatásügyet érintő legközelebbi törvényhozási ténynyel kapcsolatban léte is és ama jelleme is, hogy hazánk közoktatásügyének jelenlegi és jövőbeli irányát jelzi — elsőrangú politikai fontossága van.

Az egyház és állam közötti viszony alakító tényezői között a legújabb korban kétségtelenül a közoktatás ellátásának kérdése játszik legnagyobb szerepet. Protestáns-e vagy katholikus az állam polgárainak többsége? ez meglehetősen közönyös. A francziaországi szétválasztási törvény a közoktatás államosításának következménye. Nagy-Britanniában a közoktatásügy legújabb szabályozása, egyenesen a magas egyház erős ellentállása következtében, olyan eszméket vetett fel az egyház és állam szétválasztásáról, a minőket eddig ottan képtelenségeknek gondoltak. A kontinens legtöbb államában van-

Digitized by Google

nak bajok az egyház, illetőleg egyik-másik egyház és az állam közötti viszonyban és csaknem mindenütt a közoktatásügy az ütköző pont.

Jól tudjuk, hogy hazánkban a közoktatás államosításának igen-igen sok hive van. Csaknem annyi, mint p. o. az önálló vámterületnek és a külön nemzeti banknak vagy a magyar kommandónak. De talán nem lesz sértés, ha azt mondom, hogy körülbelül egyforma valamennyinél a meggyőződés alapja is, érzelmi vagyis jelszavak után induló, a realitásokat nem ismerő érzelem. Csak aránylag kevesek azok, a kik a kérdések lényegével tisztában vannak s igy határozták el magukat jobbra vagy balra. Csakis igy érthető, hogy p. o. a függetlenségi párt a maga programmjával hanyat-homlok ellenkező közoktatási törvényt szavazott meg, szinte egyhangúlag. És viszont csak igy érthető, hogy gróf Tisza István beszédének javarészét is hevesen támadták egyes lapok, mint a közoktatásügy államosításának hivei — a theoriában.

A probléma, melynek megoldása Európa-szerte izgatottságot támaszt, — szerény véleményem szerint — helytelenül volt és van exponálva. Egyik részen a tradiciókra hivatkoznak, a másikon a tényleges állapotokra s a jövőre. Az egyház azt mondja és igazán mondja, hogy az ő iskolái szülték a modern kulturát s vetették meg a mai állam alapjait. Ha ezt képes volt tenni a multban, képes lesz ugyanúgy hatni a jövőben is. Ezért ragaszkodik iskoláihoz, hogy midőn állampolgárokat nevel, neveljen a maga felekezetének is tagokat. Az állam többnyire elismeri a multbeli érdemeket s itt-ott méltányolja is. A jelenre és jövőre nézve azonban tagadja az egyház képességét arra, hogy a mai állameszmének megfelelő polgárokat neveljen. Szerinte a közoktatásügy állami feladat, mert csak a minden partikuláris korlátokon felül álló állam: az abszolut szuverén, képes az állami egységért élő-haló polgárokat nevelni. Mind a két felfogásban túlzást látok s a túlzás abban van, hogy mindkét tényező első sorban s szinte kizárólag magának akar nevelni, holott az ember első sorban ember, a társadalom tagja s igy a nevelés is a leghelyesebb felfogás szerint: társadalmi feladat. Az állam, azon a czimen, hogy ő a legfőbb, az uralkodó társadalom: nem nyelheti le a többi s az összes társadalmi jogait s viszont az egyház azon kijelentését, hogy teljesen bevégzett egyéni jellemet csak ő képezhet, nem akadályozhatja az állami s más elsőbbrendű társadalmak érdekeinek érvényesülését.

Azonban ez elméleti fejtegetések és az élet között nincs meg az összhang. Minden tényező a maga érdekeit helyezi

Digitized by Google

előtérbe s innen az összeütközés. Azt nem lehet tűrni, hogy az egyház a nevelés ürügye alatt olyan tevékenységet fejtsen ki, melylyel az állam fennálló formáját meg akarja dönteni, mint ez például Francziaországban történt. Nem lehet tűrni, hogy vallásos nevelés czégére alatt állam- és nemzetellenes propagandát űzhessen az egyház, mint a hogy teszik a lengyel katholikusok és némely hazai nemzetiségi egyházak. De viszont nem lehet tűrni, hogy egyes vallásfelekezetek állam- és nemzetellenes törekvései miatt az állam az egyházaktól és minden más társadalmi tényező kezéből is — holmi álliberális: „egyenlő elbánás" elvet emlegetve — kivegye a nevelés jogát s úgy az egyéni, mint az állami s társadalmi élet egyik legfontosabb tényezőjének, a vallásos jellemnek az egész műveltséggel összhangzatosan nevelését ne csak megakadályozza, hanem egyenesen lehetetlenné is tegye, mikor a vallást vagy „tantárgy"-nak minősíti, vagy létező valaminek el sem ismeri.

Be fogunk mutatni a ma is fennálló konfliktusok közül egynehányat, a melyek elég élénk szinekkel mutatják, hogy az úgynevezett iskolai viszályok rendesen vagy az egyháznak, vagy az államnak túlkapásaiból származnak és hogy aránylag csekély százaléka azok az emberiségnek, a művelt államok polgárainak, a kik az egyháznak iskolafentartó jogát kétségbevonják és elvileg akarják a vallásos nevelést és oktatást kirekeszteni az oktatásügyből.

Francziaországról most nem szólunk sokat. Annyi tény, hogy a kongregácziók az oktatáshoz való jogot a köztársaság megdöntésére kész és csak Róma iránt engedelmeskedő nemzedékek nevelésére használták fel. De tény az is, hogy a franczia társadalom s állam vezető egyéniségei akár meggyőződésből, akár reakczióképen nemcsak Róma-ellenes, hanem egyenesen vallásellenes irányzatot is képviselnek s érvényesítenek.

Ujabban Ausztriában, különösen pedig Csehországban látunk egy mozgalmat, mely az egyházakat szeretné kitudni az iskolákból. Ennek pedig az az oka, hogy főleg azóta, mióta Cseh- és Morvaországban a „Los von Rom" mozgalom megindult, a r. katholikus klérus valóságos hajtóvadászatot tart a felvilágosultabb, a szabadabb szellemű tanítók s tanárok ellen. A klérus eszközei a r. kath. katechéták, kik részint tanítványaik kikérdezése, részint saját észleleteik alapján azonnal feljelentést tesznek minden olyan tanító ellen, a ki szabadabb szelleműnek mutatkozik. A tanügyi és közigazgatási hatóságok pedig, melyek a római egyházat s intézményeit érinthetetlen

Digitized by Google

szentségeknek tartják, mindig a klérus s a katecheták pártján állanak.

Ime egy eset. Egy cseh festő, a Párisban élő Kupka, festményeiben különösen az emberi gyarlóságokat ostorozza a legszivesebben. A tekintélyeknek nem nagy barátja, éppen azért a tekintélyek s ezeknek használatos eszközei igen kemény kritikusra találnak benne. A belga választójogról, a pénzről és háborúról s a vallásokról készített cyklusai kegyetlen szatirikus éllel metszenek bele azok érzékenységébe, kik az itt felsorolt eszközökre alapítják tekintélyüket. Nos, ezekből a festményekből több felvilágosultabb gondolkozó a morvaországi Prossnitzban kiállítást rendezett. A kiállítás katalogusát Juda, egy reáliskolai tanár állította össze s látta el bevezetéssel. Természetesen ez a bevezetés Kupkát és felfogását egyaránt dicsőítette. Azonkívül előadást is tartott Kupkának a vallásokat ábrázoló cyklusáról, mely előadásban kifejezetten osztja Kupka felfogását, t. i. hogy a hivatalos vallások s ezek intézményei csak társaságok s nem üdvintézmények. Szerinte egy középszerű ötödik osztályos már végzett a vallással s ennek daczára az emberek képmutatása és az intézményekben bentülők önzése fentartja, sőt esetleg dicsőiti azokat. Úgy látja Juda, hogy Kupka nagy élismerést érdemel azért, a miért a képmutatásról lerántja a leplet s arra kiméletlenül reámutat.

Juda előadását s írását nem hagyta szó nélkül a papság. A helybeli plebánus nyilvánosan felhivta, hogy állitásait vonja vissza s a kegyeletes érzelmeiben sértett hithű katholikusokat kövesse meg. Beavatkozott a tanfelügyelő is, sőt az ügyet interpelláczió alakjában a tartományi gyűlés elé vitték. S az eredmény?! Judát büntetésből elhelyezték. Kegyelemből hagyták csak meg állásában. Erre Juda reformátussá lett s példáját Prossnitzban mintegy hatvan ember követte.

Csak most következik igazán az elöljelzett katechetaaffaire. Ugyanis egy másik tanárt, névszerint Masarykot, felszólitották tanitványai, hogy a Juda-esetről egy gyűlésen nyilatkozzék. És Masaryk ezt meg is tette. De mivel nézete a vallások értéke felől lényegesen más volt, mint a Judáé, azért csak elvileg tárgyalta nem is annyira a vallás kérdését, mint Juda ügyét. Véleményének gerincze az, hogy mindaddig, míg a r. katholikus vallásoktatás nemcsak hogy kötelező az iskolákban, hanem a katechetákat fel is jogositják, hogy a tanárok szelleme felett felügyeletet gyakoroljanak: addig a tanárok kénytelenek őszinteség hiányában szenvedni s tanitványaikat is képmutatásra nevelni. Reámutat arra, hogy a róm. egyház által képviselt világnézet és a mai tudományos világnézet

Digitized by Google

között nagy az ellentét. Ezt észre kell venniök az ifjaknak is. Igy lelkökben meghasonlás támad. A katecheták nem tudnak, de nem is akarnak e meghasonlásba kellő világosságot vetni. A többi tanárok pedig félvén a denunciálástól, szintén magukra hagyják őket. Ennek az állapotnak aztán az ifjúság, a jövő nemzedék adja meg az árát. A bajon csak úgy lehet segiteni, ha a vallástanitást teljesen kizárják az iskolából.

Masaryk eme fejtegetései a jelenlevő kormánybiztosnak nem tetszettek. Fel is jelentette, hamisan szinezve a tényállást, az előadást tartó tanárt. Az államügyész magáévá tette a vádat s bár Masaryk a vallásról mindig mint az élet legfőbb javáról nyilatkozott, hatalmas papi befolyás közbenjárására, vallásháboritásért elitéltetett. És ez nem elég. A tartomány 308 katechetája becsületsértés miatt külön-külön vádat emelt ellene, abban a reményben, hogy igy a már egyszer elitélt Masarykot majd 308-szoros perköltséggel anyagilag is tönkre fogják tenni.

Ime ilyen esetek fordulhatnak elő, a melyek — ha rendszeresek — tagadhatatlanul indokolttá teszik azok törekvését, a kik a vallásoktatást az iskolákból ki akarják zárni. Persze ez csak az állami iskolákban fest igy. A felekezet, ha maga állitja össze tanerőit, akár a fizikát és históriát is „katecheták“ által tanittathatja.

Ma még nem tudjuk, hogy az Apponyi aera által bevezetett klerikális tendenciák nálunk minő gyümölcsöket fognak teremni. De ha a középiskolai oktatásügy felügyelői s ellenőrzői barátok és katecheták lesznek és mindig inkább az ismert római recept szerint dolgoznak: akkor félünk attól, hogy minekünk magunknak is az oktatásügy államositása s a vallásoktatás eliminálása mellett kell állást foglalnunk.

Hanem, ha a felekezeti visszaéléseket visszataszitóknak s veszedelmeseknek kell is tartanunk, nem hunyhatunk szemet az állami visszaélések előtt sem.

Az ilyeneknek legszembeszökőbb példáját Németország lengyel tartományaiban látjuk, hol az állami egység és közérdek ürügye alatt, az állam a maga iskoláiban még a vallásoktatásra is reá teszi a kezét és kötelezővé tette a német nyelvet még a vallásoktatásban is, még az elemi iskola első osztályaiban is, hol a gyermekek még a megfelelő nyelvismerettel nem is rendelkezhetnek.

Németországban a népoktatás, sőt az egész közoktatásügy, a kulturharcz óta állami feladat. De az állami iskolákban van kötelező felekezeti vallásoktatás is. A hitoktatók a népiskolákban többnyire a tanitók, kik a növendékek feleke-

Digitized by Google

zeti arányához képest a felekezethez tartozó s vallástanitási képesitettséggel biró egyének közül neveztetnek ki. A felekezeti hatóságoknak tág felügyeleti joguk van a vallásoktatásra. Általában nem lehet panasz a miatt, hogy például Poroszország ne fordítana nagy gondot a jövő nemzedék vallásos szellemben való nevelésére. Csakhogy, mint láttuk, azt is politikai szellemben kezeli. Kérlelhetetlen szigorral germanizál s nála a vallás is csak arra való, hogy a „Reich“ egységét és hatalmát előmozditsa. Nemcsak, hanem a vallásoktatásról egyenesen éppen azért gondoskodik maga az állam, hogy ez az oktatás az államnak, mint olyannak érdekeit szolgálja. Akár csak nálunk volt az abszolutizmus korában, mikor a vallástani órákon az állami katechizmus szerint azt is meg kellett tanitani, hogy az adófizetés Isten iránt való kötelesség és a hatóságoknak nem engedelmeskedni: Isten parancsolatainak megsértése stb.

Az a sztrájk, mely a jelen tanév elején, a mult esztendő október havában a lengyel terület iskoláiban, főleg Posenben, kitört s melynek szitásában kétségtelenül a lengyel kath. papság jár elől, bizonyára nem nélkülözi a politikai vezető motivumokat. De az is bizonyos, hogy tisztán csak reakczió a porosz állam hasonmódú politikai akcziójára. Mert bizony minden patriotizmusunk és minden, a nemzetiségek részéről jövő szorongattatásunk daczára is — éppen protestáns elveink alapján — nemcsak meg kell engednünk, sőt követelnünk kell mindenki számára a jogot, hogy Istenével a maga nyelvén beszélhessen, lelke üdvösségét, hitét, vallását tárgyazó fogalmait a maga nyelvének szókincse segélyével, tehát öntudatosan szerezhesse meg s legalább ebben a kérdésben mentes legyen az „álameszme“ mindent felfaló Molochjának zaklatásaitól.

Semmi esetre sem rokonszenvezünk azzal a módszerrel, melyet a lengyel kath. papság és párt az iskolás gyermekek sztrájkjában talált fel az anyanyelv védelmére, de teljes mértékben meg tudjuk érteni. És bármint gondolkozzanak mások és sokan is e kérdésről: az ilyen állami közoktatás s a vallástanitásról történő ilyen állami gondoskodás, felfogásom szerint, nemcsak hogy nem kivánatos, hanem egyenesen lelkiismereti zsarnokság.

A közoktatásügy körüli harczoknak az eddigiektől lényegesen eltérő jellegök van Angliában. Nem hiába tér el az angol jellem is a kontinens nemzeteinek jellemétől. Ott alig emelkedik hang a mellett, hogy a vallásoktatást ki kell rekeszteni az iskolából. Legfelebb a felekezetnélküliek vélekednek

Digitized by Google

úgy, csakhogy az ilyenek száma csekély. Az angol ember, még a felekezetnélküli is, vallásos és pedig az óriási nagy többség erősen felekezetiesen vallásos. Éppen ez az angol iskolaviszálynak is az oka.

Felekezeti vallásos oktatást Angliában csakis a felekezeti alapitású és a felekezetek által, eredetileg kizáróan, később túlnyomóan önerőből fentartott iskolák nyújtottak. A XIX. század elején keletkeztek csak olyan iskolák, melyek nem birtak felekezeti jelleggel, hanem egyes társulatok tartották fenn azokat. De vallástanitás ezekben is volt, csakhogy nem felekezeti. Ez abban állott, hogy bibliát olvastak s magyaráztak. Megismertették s megértették a keresztyén hit alapigazságait. Azonban szigorúan kerültek minden felekezeti dogmát, ilyen dogmatikus magyarázatot. Az úgynevezett British and Foreign School Society által alkotott emez iskolák képezték a későbbi állami, illetőleg községi iskolák tipusát a vallástanitási eljárásban.

A mióta az állam törvényhozási intézkedéseket tett (1870), hogy az iskolahiány elenyésztetése czéljából a községek kötelesek iskolaszékeket szervezni s viszont az iskolaszékek jogositva vannak iskolai községi pótadót kivetni: a felekezetektől független ú. n. undenominational iskolák száma szépen megszaporodott ugyan, de a felekezeti, a denominational iskolák számát még sem érte el. A községi pótadóból kellő szinvonalra emelkedve azonban, a felekezeti iskolákat berendezés és más ilyen, az anyagi erőtől függő kérdésekben ugyancsak felülmulták. A felekezeti iskolák versenyképessége megkivánta, hogy ők is részesüljenek valami segélyben s ezt a segélyt az 1902. évi törvény számukra meg is adta.

És itt kezdődik tulajdonképpen az iskolaviszály. A segély a községi pótadóból kerül ki, a melyhez tehát minden felekezetbelinek hozzá kell járulni. Az angol ember pedig, ki a maga vallásos meggyőződéséhez komolyan ragaszkodik, úgy találja, hogy jogtalanság tőle adót szedni abból a czélból, hogy más vallásfelekezeti oktatás annál inkább virágozzék. És erre a czélra nem hajlandó fizetni, a minthogy igen sokan egyenesen meg is tagadták az adófizetést és készek voltak a tettökért börtönbüntetést is elviselni.

Ily körülmények között szükségessé vált az egész közoktatásügy reorganizácziója. Ez újjá szervezési munka a felekezeti iskolákat teljesen alá veti az államilag szervezett iskolai hatóságoknak és ennek fejében a segélyeket továbbra is biztositja. Az előbb emlitett felekezeti érzékenység megszüntetése okából az iskolákban általában a vallásoktatást felekezeten kivüli

Digitized by Google

bibliai s erkölcstani vallásoktatássá kivánják tenni, azonban módot nyújtanak arra, hogy ha a szülők bizonyos hányada kivánja, gyermekeik felekezeti vallásoktatásban is részesüljenek.

A mindenfelől feltornyosuló nehézségek körültekintő szervezésre ösztönzik a kormányt és megfontolttá teszik a parlamentet. De bár mint alakuljanak is a dolgok, odáig aligha fognak jutni emberileg belátható időn belől, hogy Angliában a vallásoktatást kirekeszszék az iskolából, vagy hogy komolyan szóba jöhessen ott az, a mit a mi felületes napilapjaink táviratikban, ujjakból szopva világgá röpitettek: az egyház és állam szétválasztása.

A felekezetek erőinek elégtelensége éppen oly mértékben szokta előmozditani az iskolák államositását, mint a felekezeti torzsalkodás. Ez még hagyján, ha ez az államositás nem zárja ki az iskolából a vallástanitást. De szomorú dolog volna, ha egy és ugyanazon felekezet konzervativabb és szabadelvűbb irányának harcza azt okozná, hogy az állam a viszály megszüntetése végett egyszerűen kihagyja az iskolából a vallástanitást. Ez az utóbbi eset fenyeget most Brémában.

Brémában már évekkel ezelőtt némely körök heves támadást intéztek a vallástanítás ellen s követelték, hogy az töröltessék. Az iskolai hatóság azonban megakadályozta a támadások sikerét s a vallástanitás fentartása mellett foglalt állást, úgy a gyermekek érkölcsi nevelése, mint a sikeresebb tanitás érdekében. De a támadások folytán mégis szükségesnek találta, hogy a vallástanitási tanterv revizió alá vétessék s korszerűleg átdolgoztassék.

A revizió munkáját egy szakemberekből álló bizottság vette kézbe. Azonban kivülről csakhamar jöttek a jó tanácsok. Előbb a brémai „Protestantenverein“ adott ki egy memorandumot, majd erre az „Evangelischer Verein“ egy másikat. Az első ú. n. modern szellemben van tartva, a második a positivek munkája. Igy elképzelhetjük, hogy némely pontokon igen éles ellentétben állanak egymással. Még nem tudjuk, hogy mi lesz úgy a revizió, mint az emlékiratok sorsa, de igazán szomorú lenne, ha a tanterv átnéző bizottság arra az eredményre jutna, hogy a felekezet kebelében levő benső ellentét kiegyenlitése érdekében legjobb lesz a vallástanitást jövőre teljesen átengedni a felekezetnek.

A felsorolt néhány példával csak azt kivántuk illusztrálni, hogy tényleg az újabb korban éppen a közoktatásügy a legélesebb ütközőpont állam és egyház között. Régebben a házassági jog, ma az oktatás és nevelés ügye idéz fel viszályokat.

Digitized by Google

Láthatjuk a fenti példákból, hogy az összeütközés sok mindenféle forrásból fakadhat. Rendszerint az egyház, a gyengébb fél húzza a rövidebbet. Azért bármennyire kívánatosnak tartjuk is mai helyzetünk fentartását, bármennyire ragaszkodunk is a mi „veteményes kert"-jeinkhez, „melyek mindenestől fogva az egyház testéhez tartoznak" és bármennyire ugyan ilyen politikát kövessen is a jelenlegi kormány: annyi bizonyos, hogy elbizakodnunk nem lehet, mert jöhet idő és pedig könnyen és hamar, a mikor változást erőszakolnak reánk, vagy pedig mi fogjuk kivánatosnak találni a változást.

p—f.

Digitized by Google

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Mitrovics Gyula: Összegyűjtött papi dolgozatai. I. A mit az életből és a bibliából tanultam Egyházi, szertartási és más lelkészi beszédek. Közrebocsátja fia, *ifj. Mitrovics Gyula*. Debreczen, 1906. Hegedüs és Sándor kiadása. X + 292 lap, ára kötve 7 korona.

Mitrovics Gyula, előbb nagyhirű theologiai tanár Sárospatakon, később gyakorló lelkész Debreczenben, mindkét állásában kiváló alakja volt református egyházunknak. Januárban mult három éve, hogy meghalt. Meghalt „az élet keserű csalódásai felett érzett fájdalommal", hiszen a földi világ „úgyse sokkal tudott már neki többet adni, mint keserű csalódásokat tervezgetéseihez, bilincseket nagy lelkének röpüléséhez és mérhetetlen lelki gyötrelmeket ezek elviseléséhez", a mint fiának a kötet elején olvasható magas szárnyalású, szépen irott visszaemlékezéseiből olvasható. De meghalt megnyugvással, a mint arról emez utolsó irott sorai is tanuskodnak: „Éltem. Sokat küzdöttem. Tengernyit csalódtam. És most elfáradtam. Nyugodtan halok meg . . . A halálnál nincs szebb álom! . . . Érdemes érte élni!"

De hát mi bántotta a Mitrovics lelkét? Mi volt életének az a nagy csalódása, a melyről utolsó sorai is tanuskodnak? E kérdésre a visszaemlékezések kegyeletes írója, az apja emlékén rajongó szeretettel csüngő ifj. Mitrovics Gyula a következő feleletet adja:

Ha életfolyásának külső folyását vesszük, nagyban és egészben szerencsésnek, sőt boldognak mondható. Pályáján elérte, a mit egyáltalán ember a papi pályán elérhetett. Mint tanár az ő nevére esküvő tanítványok díszes seregével s azok

Digitized by Google

ünneplő ragaszkodásával dicsekedhetett volna, ha tudniillik a hiúság (sok ember nagyságának e meggyalázója) gyengeségei közé tartozott volna; mint tudós kicsinyes viszonyaink ellenére is, az európai nagy protestáns népek theologusaival állott egy vonalban; mint írónak szinte korlátlan sikerei voltak; mint pap megrázta hallgatói lelkét s aztán fölemelte a gondolatok tisztító sphaeráiba és másfél egyházkerület műveltjei és előkelő szinvonalú papi szónokai tekintettek föl reá, mint követendő mesterükre. Évtizedeken át volt egyházkerületének a közvéleménytől úgyszólván ellenmondás nélküli egyhangúsággal kiszemelt püspökjelöltje . . . Családi élete is boldog és megelégedett volt. „Otthon és a kathedrában vagyok a legboldogabb", ezt szokta mondogatni. Szokatlanul gyöngéd viszony fűzte idősebb fiához, ki a legszeretőbb atya mellett egyúttal a legbensőbb barátot is kettős fájdalommal siratja benne. Az is páratlanul álló kitüntetés volt rá nézve, hogy őt, ki szerkesztő korában úgyszólván testével fedezte a „husvéti igazságok" hirdetőjét, a ki az „új orthodoxia" ellen is fulmináns czikkelyekben tiltakozott: a dogmatikus theologiai gondolkozás legerősebb fészke, Debreczen választotta meg élete utolsó évtizedében lelkészeül. És mégis, úgyszólván, egész életén a keserű melancholia sötét fonalának kellett áthuzódnia.

Én, folytatja ifj. Mitrovics, a ki oly sokszor és olyan közelről, a szeretet aggódó gondosságával, de egyúttal a lelki világ problemái iránt érzett ellenállhatatlan vonzalommal olyan közelről analizáltam az ő szellemi életét és a ki a lehető tárgyilagosságot is azért mindenkor igyekeztem az ő elemzésénél is megőrizni: ennek forrását abban látom, hogy *neki élethivatásának a betöltésénél kellett keserű csalódást szenvednie* . . . Neki az volt a meggyőződése, hogy a szabadelvű theologia mit sem árt a vallásos eszmék erejének és győzelmének; sőt, hogy éppen a hivatalos dogmák hirdetése, vallása és emlegetése ellensége az igazi vallásosság elterjedésének. Ezért egy lépéssel még tovább ment: lelkében az a gondolat élt, hogy *a hit életkérdései* a reformáczió szelleme *újra átnézessenek és megvitattassanak* . . . Igy erősbödött az ő szabadelvű theologiai felfogása zavartalan bizonyosságá; a protestáns theologiának és vallásos közgondolkozásnak ilyen irányú fejlesztése igy érlelődött lelkében nélkülözhetetlen szükségérzéssé. S bár elméjének kritikai éle inkább a polemia felé vonzotta, mégis ebben a szabadelvű irányban inkább az alkotó, épitő munkához fogott. Prédikácziós füzeteket bocsát közre előbb (1872.) a magáét, később (1877.) a Lang Henrikét. 1876-ban a vallástalanság okairól elmélkedik („Egyháziatlanság és az

Digitized by Google

üres templomok"). Majd a „Sárospataki Lapok" első évfolyamában sűrű egymásutánban közzé teszi Nagy Gusztáv híres irányczikkelyeit („Husvéti igazságok", „Igaz keresztyénség", „Igaz protestantizmus") és a saját hasonló szellemű dolgozatait („Vegyes közlemények", „Gyenge confessorok"). Ezek a czikkelyek erős szenvedélyeket váltottak ki, nagy vihart keltettek. „Valósággal veszett híre támadt Nagy Gusztávnak, a szerkesztőnek (Mitrovicsnak) és az egész szabadelvű iránynak". Bármily óvatosan, megfontolva kezdte, mégis heves visszautasításra talált a Mitrovics liberális theologiája. Az emberek theologiai érzékenysége, ez a mindig tele puskaporos hordó, máris robbanáshoz készült. Mitrovics „egy rövid év keserves tanulsága és szivet facsaró tépelődései" után „felhagyott a harczczal. Nem azért, mintha legyőzték volna; nem is azért, mert magát féltette, hanem mert a magyar református egyháznak az egységét akarta megőrizni". „Lemondott hát a további küzdelemről". De „ez a belső vihar, mely reményeinek, terveinek és a magyar protestantizmus belső erejében vetett hitének annyi szép virágát kitépte, összekuszálta, mennyi romot hagyott az ő lelkében maga után! Keserű csalódást, maga megtagadó lemondást és olyan nagy lelki fájdalmat, a melyet nem tudott soha elfeledni".

Ehhez a csalodáshoz, melynek lélektani rajzolását igyekeztünk az ifj. Mitrovics szavaival előadni, még két csalódása járult Mitrovics Gyulának. Egyik az, hogy a kilenczvenes években az országgyűlési egyházpolitikai mozgalmak idején, református egyházában ismét hiába tesz kisérletet, nem tudja érvényre juttatni szabadelvű egyházpolitikai fölfogását. Másik az, hogy liberális theologiai felfogásával debreczeni gyakorló lelkészi működését sem koronázta a hozzá fűzött siker. Sorsának tragikumát, mert annak lehet nevezni ezt a sok csalódást, az okozta tehát, hogy az élet a nagy feladatokat félretolta előle. A kinek az élet küzdelmei közben annyiszor kellett a kedvelt eszmékről való lemondás nehéz erényét gyakorolnia (igy végzi ifj. Mitrovics az édes atyja lelki analizisét), nem csuda, ha lelke eredeti rugékonyságát teljesen elvesztette. Méltán elmondhatta hát magáról: „Éltem. Sokat küzdöttem. Tengernyit csalódtam".

Mitrovics papi dolgozatainak közrebocsátásánál a fiú egészen az apja intentiói szerint járt el. Azzal a czimmel látta el, melyet a nagynevű atya választott, s lehetőleg a tartalom is az, a mit a megboldogult maga szánt ebbe a kötetbe. Magokon a közölt papi dolgozatokon a közrebocsátó fiú csak stiláris simitást végzett, még pedig a következő inditó okból.

Digitized by Google

Édes atyámnak, mondja, a stílusa minden ereje, szépsége és gazdagsága mellett is nagyon nehézkes volt. Gondolatainak a mélysége és bősége már a dolog természeténél fogva is megnehezítette előadását. Az sem vált előnyére, hogy sok más divatos irónkkal ellentétben, kevesebbet írt és többet gondolkozott, mintsem az a tartalom és alak kívánatos összhangjának a javára vált volna. A német theologiai és filozofiai művek pedig itt-ott még magyar nyelvérzékét is megvesztegették. Mindezekhez járult még, hogy az utolsó simítást csak a katetrában, élőszóval végezhette el. Azért ha csak nem akartam máskülönben rendkívül nagyértékű műveinek elterjedését megnehezíteni, kénytelen voltam ezt az utolsó simítást magam elvégezni. Ezt azonban mindenütt a lehető legnagyobb óvatossággal és felelősségem teljes tudatában tettem. Gondolatait, azok beosztását és elrendezését, valamint beszédeinek szerkezetét sehol sem érintettem. Ha lehetett, saját szavait még a javításaimban is megtartottam. Igy tehát úgyszólván csak a szórenden és a szókapcsolatokon tettem a nélkülözhetetlen módosításokat s végül terjedelmes körmondatait bontogattam fel. Abban a tudatban cselekedtem igy, hogy ha életében megjelenhetnek a művei, mindezeket az én kérésemre ő maga megtette volna.

Egyházi irodalmunkban az is egészen szokatlan, de nem hiábavaló munka, hogy a közrebocsátó a kötet végén jegyzeteket csatol az egyes darabokhoz, a következő megokolással. Ha egyházi irodalmunknak a *történetét* ahhoz a színvonalhoz akarjuk előkészíteni, a melyen világi irodalmunknak a története áll, akkor nézetem szerint az irodalmi közzétételnek ez a módszere nélkülözhetetlen. De különben is, még ha fiúi túlbuzgóság vagy elfogultság is tőlem, hogy atyám egy-egy alkotását ilyen pepecselő gondozás mellett bocsátom irodalmi útjára és ha talán igy valamivel többet is adok az elégnél, úgy hiszem, hogy azt, ha gyengeség vagy túlzás is tőlem, bárki elnézheti. Mert ha csakugyan van némi irodalmi, maradandó értékük e beszédeknek, az irodalomtörténetre nem közömbösek azok az adatok, a melyeket róluk följegyezni jónak láttam. A világi irodalom példája legalább azt mutatja. Ha pedig nincs, akkor sem ártottam vele; sőt egyházi, templomi kulturánk szempontjából egyiköknek-másikoknak még igy is lehet némi történelmi érdekessége a jövőben.

Ebben az első kötetben közzétett beszédek száma 27, a melyek közül 17 közönséges egyházi beszéd, 10 pedig alkalmi; eredetére nézve 14 eredeti, 13 idegen szerzőtől átdolgozott. A külföldi szerzők: Werkmeister, Schwarz, Hausrath, Lang

Digitized by Google

és Spurgeon. A dolgozatok tárgyai, illetőleg címei a következők: Az én lelkipásztori hitvallásom. Ments ki Uram engemet. Isten igéje és az emberi szív. A kánai menyegző. Ilyen főpap illik mihozzánk. A mások vallásos meggyőződése iránt való türelmetlenség. A hit jó cselekedetek nélkül. A szeretet régi és új törvénye. Isten és a világtörvények. A világi életről. A magyar nemzeti lobogó. A hamis és valódi keresztyén okosság. Isten igazságossága. Emberi vágyaink és reményeink csalódása. Isten után való vágyakozásunk. Az élet apró gondjai és hiábavalóságai felett való panasz. Az Isten csak utoljára. Komoly intelem és nagy igéret ünnepe (Husvét). Mit állotok itt, nézvén a mennybe? Légy ember! A birni vágyás szertelenségének oka és következményei. A látszat csal. A mint a Sátán cselekszik. Lázár és a gazdag. Nem beszédben áll az Istenország. A farizeus és a publikánus. Mi módon lehet a keresztyén vallás a béke kötelékévé?

Ezeket a tárgyakat Mitrovics az ő liberális theologiája szellemében dolgozta fel. Úgy tekinthetők e beszédek, mint egy erős fejű, nagy tudású raczionalista lélek megnyilatkozásai. S ebből a szempontból érdekes és értékes beszédek, mert van bennök eszmei tartalom, józan bölcsesség és szervezett gondolkozás. Azt hiszem, hogy a XIX. századbeli raczionálista igehirdetésnek hazánkban a Mitrovics dolgozatai a legértékesebb termékei.

A könyv kiállítása csinos, nyomása szép, ára nem túlságos. —*s* —*s*.

Dr. Bartók György: Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés. Kolozsvár (Gombos Ferencz) 1907. 105 lap. Ara 2 korona.

Ezekkel a czikkekben írott tanulmányokkal a tudós püspök jó theologiai tájékoztatót adott a lelkészek, theologusok és művelt laikusok kezébe.

Az első czikk *a theol. tudományok keletkezését* ismerteti rövid, de teljesen megbizható vonásokban. Helyesen emeli ki, hogy „a vallás egyetemes szellemi jelenség", a melynek, mint olyannak szüksége van egyházra és theologiára. „A vallás, a Krisztus vallása — úgymond — hozta létre az egyházat; tehát a keresztyén vallás régebbi keletű, mint az egyház; az egyház pedig régebbi keletű, mint a theologia". E theologia legrégebbi tudományágai az apologétika és polémika. Később az exegétika, historika, systematika és gyakorlati szak fejlődött ki. Új alapokra fektette a reformátió.

A második czikkben *a theol. tudományok organismusát*

Digitized by Google

épiti föl. Jól mondja, hogy a bibliai tudományoknál jó kritikai szövegre s történet-gramatikai magyarázatra van szükségünk. De egyoldalúnak tartom, hogy Jézus életénél a negyedik evangeliumot mellőzi. Ellenben nagyon helyes és találó megjegyzés, hogy „a Jézus élete a keresztyénség fejlődő életének a középpontja. A mi előtte történt, az csak előkészület a Krisztusra, az egész keresztyénség pedig nem egyéb, mint a Krisztussal a történetbe lépett új életelvnek a hatása . . .“ s „a keresztyénség életfejlődésének processusát a Krisztus személyisége szabja meg . . . ő a történet középpontja“.

Igen szépen fejtegeti aztán a történeti és majd a rendszeres theologiát, a melyhez a vallásphilosophiát is sorozza. Clemen, Reischke és Tröltzsch művei nyomán érinti a mai „vallástörténeti methódust“ is, a melynek ma oly nagy hasznát vesszük a tudományos theologiában. Találóan mondja, hogy „az összehasonlitó vallástörténet és a vallásphilosophia tanulmányozása, a theologust okvetetlenül arról fogják meggyőzni, hogy a keresztyénség az összes vallások legfejlettebb alakja“. De azt már nem helyeslem, hogy az egész theologiát Dorner encyklopädiája nyomán nagyon elvontan, csak „történeti, spekulativ és gyakorlati“ theologiára osztja. Jobb a négyes felosztás, a mely szerint a theologiai tudománynak az a feladata, hogy megismertesse a keresztyénséget a maga bibliai alapjában, történeti kifejlődésében, rendszeres alakjában és gyakorlati kialakulásában.

A harmadik czikk *a theologia viszonyát* ismerteti *a többi tudományokhoz*. Jól mondja, hogy a tudományok összessége egy nagy organismus, a melynek egyik tagja a theologia“. Itt merev elválasztó határvonalakat vesz föl a theologia és a természettudományok között. Én pl. Zöcklertől azt tanultam, hogy „a természeti élet jelenségeiben örök és változhatlan törvények uralkodnak“, de egyúttal azt is, hogy azok mögött, mint azoknak kifejezése, az Istennek bölcs és mindenható akarata rejlik. Ennyiben a vallásos kegyességnek nagyon is köze van a természet ismeretéhez. Azt sem látom be, hogy pl. Häckel hirhedt „Világrejtély“ czimű művének olvasása minő theologiai túlkapásoktól(!) és tévedésektől óvná meg a theologust.

A negyedik czikk *a theologiának, mint tudománynak feladatáról* szól. Szerzőnk hive a theol. tudomány szabadságának, a melylyel össze tudja egyeztetni annak gyakorlati egyházi történetkritikai és spekulativ jellegét a keresztyén vallás lényegének megismerésében. „Kötött menetrendet“ a theologiában nem ismer. Nem-e? Krisztustól se? az evangyéliomtól se?

Szépen és meggyőzően tárgyalja a következő czikkben

Digitized by Google

„*a gyakorlati theologia feladatát*“, mely „a keresztyénség élettevékenységének“ elmélete. Felosztja azt az egyházi élet irányitása szempontjából: egyházi szolgálattanra, egyházkormányzattanra és missziótanra. Itt, sajnos, de igaz az az állitása, hogy „e tudományágak ma meglehetősen el vannak hanyagolva“, s hogy a belmissziót tekintve, „a mi lelkipásztoraink az egyházi tevékenységnek erre az ágára igen kevés figyelmet fordítanak“. Abban is igaza van, hogy „az összes gyakorlati theologiai tudományok azt a czélt szolgálják, hogy az egyesek lelkei a szabadság útján az üdvösségre vezéreltessenek és az üdvösségben megtartassanak, hogy legyen az egész gyülekezet szent nép és királyi papság“. S bár csak megszivlelnők azt az intését, hogy „a prot. papnak széleskörű egyházjogi ismeretre van szüksége“.

Hosszasan foglalkozik a hatodik czikkben „*a tudományos vizsgálódás módszerével*“. Behatóan ismerteti közelebbről a megfigyelést és a kisérletet, mint a tapasztalásszerzés alapjait (V. Bacon), az inductiót, a tudományos kételyt, a causalitás és a theologia egymáshoz való viszonyát, a bizonyságtételt (az apostoloknál és a reformátoroknál), az önismeretet (Böhm K. „belső megfigyelése“ elméletét) s a vallás mezején a históriai vizsgálódásnak s a vallásphilosophiai vagy spekulativ szemléletnek jelentőségét. Örök igazságokat jelez a következő tétele: „a jelenségek világában a necessitás, az erkölcsi világban a libertás uralkodik még akkor is, ha a szabadság csak mint feladat létezik. Más a lelkiismeret és más az intelligenczia viselkedése. Az élet erősebb, mint a dialektika. Ha az élet és a tudomány harczba kerül, a végső ponton mindig az élet marad felül. A hit birodalma túl fekszik a tudás körén s át nem törhető korlátokat emel maga körül. *A hit a szellemi élet bevehetetlen erős vára.* Egyebekben a tudományos módszer kérdésében a históriai és a spekulativ felfogás összekapcsolásának a hive.

Nagyon elméleti a „*hit és tudás*“ czikke. Jól mondja, hogy „a vallásban nem a tudomány bizonyitékaira van szükség. A vallás benső életprocessus; erőt csak úgy nyerhet, ha az életből merit. Ebben rejlik az Igének hatalma. A Krisztus élete és tanitása azért örök életre buzgó viznek forrása“. Goethével azt tartja, hogy „a csuda a hitnek kedves gyermeke . . . , hogy minden csoda a hitnek egy-egy tényét állitja elénkbe . . . Ez a hit a tudás felett mindig győzedelmeskedik. A tudomány megalázkodva tesz töredelmes vallomást: ignoramus et ignorabimus; mig a hit örökkévaló zászló, mely alatt megvivjuk győzelmesen az élet harczait“.

Digitized by Google

A nyolczadik czikk *a lelkipásztorok képzésének székhelyeiről* szól. Jól mondja Paulsennel, hogy „a theologiának, mint tudománynak a tudományegyetemeken van a helye", mert hát „a hit szellemi jelenség és minden kulturának, szellemi életnyilvánulásnak, haladásnak és fejlődésnek hatalmas és állandó eszköze". Ugyanazért „a theologiának és philosophiának a legbensőbb egységbe kell felolvadnia" és „tudományosan képzett, krisztusi szellemtől áthatott lelkipásztorokra van szükségünk". Ez alapon fájlalja az egyetemi színvonal mellőzését és azt, hogy „ez a meggyőződés csak nálunk nem tud, nem tudom miért, utat törni magának. Talán azért, mert nem is törődünk ezzel a kérdéssel". A pápások itt is jobban mozognak.

A kilenczedik czikk *a theologiai tanárokról* szól. Nálunk a tanárok csekély száma oka annak, „hogy nem fejlődhetik ki prot. theologiai irodalom s hiányzik a munkások között a nemes verseny". Igaza van abban, hogy „a mi theol. akadémiáinkon legalább hat rendes tanerőre van szükség: írásmagyarázat és bibliai tudományokra 2; históriára 1; systematika theologiára 1, gyakorlati theologiára 1; bölcsészeti tárgyakra 1. Ezeken kivül legalább 1—2 rendkivüli tanár vagy docens; valamint feltétlenül igaza van a tudós püspöknek abban is, „hogy rendes tanároknak kivétel nélkül csak azok volnának alkalmazhatók, a kik, mint rendkivüli tanárok, docensek vagy lelkipásztorok immár irodalmi munkásságuk által is kétségtelen jeleit adták annak, hogy valósággal birtokában vannak a tudománynak s képesek annak továbbfejlesztésére; rendelkezésükre állanak azok a szellemi eszközök, a melyek a tudományos munkálkodáshoz szükségesek. Kellőleg képzett, jellemben példányszerű, tudományokban jártas és az életben gyakorolt tanároktól függ, hogy milyenek legyenek a lelkipásztorok".

Az *elméleti és gyakorlati képzés* czimű czikk tele van gyakorlati utasításokkal. Jól csoportosítja tanfolyamonként az egyes szaktárgyakat, de kifogásolom, hogy p. o. a Jézus életét és az Encyklopaediát a „nem kötelezett tárgyak" közé sorozza. Sok üdvöset mond a seminăriumokról is. Azok „feladata az előadások útjan nyert ismeretek mélyitése, hogy a hit életprincipiummá emelkedjék; hogy a lelkipásztorban a ker. jellemet, élet- és világnézetet kifejtse, szilárddá tegye és a lelkipásztori szolgálatra a gyakorlat által képesítse". Abban is igaza van, hogy „nálunk a lelkipásztori képzés igen nagy kárára ilyen seminăriumok nincsenek mindenütt", ellenben „a colloquiumot, mint a scholasztika maradványát feltétlenül eltörlendőnek tartja", sőt „kár a drága időért, a mit a meddő

Digitized by Google

munkára fordítunk". Végül nagy lelkipásztori képző jelentőséget tulajdonít az akadémiai istentiszteleteknek, a tanárok koronkénti prédikálásának, a bibliaolvasásnak, a világi műveltség megszerzésének s a tisztességes családokkal való érintkezésnek. Itt bátran szólhatott volna a theol. internátusokról is. Például a pozsonyi és legújabban az eperjesi theol. internatus jól oldja meg a feladatát.

A *lelkészi vizsgák* kipuhatolására szolgálnak „ama minimum kellékeinek, hogy a papi pályára készülő ifjak képesek az igét hirdetni, a kisdedeket nevelni, az istentiszteleteket végezni, a lelkeket gondozni, az egyházközség anyagi és szellemi ügyeit intézni és a gyülekezetet vezetni". E végből a mi viszonyainknak legmegfelelőbbnek tartja, „ha az exegetikai és históriai tudományokból két évi cursus után az alapvizsgát a tanuló ifjak letévén, a negyedik év végén a systematika theologia tárgyaiból tennének vizsgát. Két évi gyakorlat után tisztán a gyakorlati theologia tárgyaiból vizsgáltatnának meg." Mást mond a hazai evangélikusok legújabb theologiai vizsga rendszere, de más a gyakorlat is.

Bartók művének utolsó czikke *a pályaválasztásról* szól. A papi pálya elé „a legmagasabb életczél" van kitűzve. Istennek és a hazának szent ügyét szolgálja. „A papi családból kerültek ki (Németországban, de nálunk is) tudósok, tanárok, orvosok, birák, közigazgatási tisztviselők stb. igen nagy számmal". Sőt „Magyarország, de főleg az erdélyi részek kulturhistóriájának igen érdekes lapja lenne az, a melyik azon kérdésre adná meg a feleletet, hogy: a kálvinista egyház egyszerű papjai milyen hatással voltak a nemzeti életre, milyen munkát végeztek a nemzeti kultura kifejtésében?" Mert hát „a jó pap holtig tanul" s jó pap az, a kiben „az erős hit egyesül a kifogyhatatlan szeretettel és a világos tudással"

Ime ilyen magvas gondolatokkal van tele Bartók püspök jeles theologiai tájékoztatója, mely a theol. tanterv szőnyegen forgó reformjánál fogva most éppen aktuális is. *Sz. M.*

Digitized by Google

b) Külföldi irodalom.

Siebert Otto: Das Wiedererstarken des religiösen Lebens und sein Einfluss auf die Literatur. Stuttgart (Kielmann M.) 1907. 59 lap. Ára nincs megjelölve.

Szerzőnk, az ismert nevű bölcseletíró, a modern élet jellemzésével kezdi meg mélyreható vallásos apologetikai fejtegetéseit. A modern élet sok tekintetben vallásellenes. Támasza a naturalista természettudományos felfogás, mely azt tartja, hogy az észszerű természetkutatás a keresztyénséggel össze nem egyeztethető. Növelte a vallásellenes gondolkozást a materialistává átvedlett darvinismus s a nyomába lépő természetbölcselet. E vallásmegvető irányzat szerint az imádkozás „gyermekies foglalkozás"; a világot nem az élő Isten, hanem a rideg természeti törvény kormányozza; az örökélet álom; a test és lélek az anyaggal és erővel azonos; Krisztus rajongó volt és az örök Isten helyére a változhatatlan természeti törvény lépett stb. Ilyen légkörben máris hirdették, hogy ütött a vallás halálórája és Feuerbachtól Häckelig halotti énekkel is szolgáltak a képzelt temetéséhez.

De „ember tervez, Isten végez"! A kihalásra szánt vallás növekvő erővel diadalmaskodik támadói fölött. Az egyházak befolyása folyton növekszik. A mai természettudomány legyőzte a materialista irányzatot és a teleologiai természetmagyarázatot juttatja érvényre; az evolutió elve ma már a teremtő és gondviselő Isten eszméjéhez idomul. A bölcselet, a szépirodalom s a képzőművészet is a vallásos eszmék felé tereli a figyelmet és új és fejlődésképes eszmei tartalommal tölti meg a modern érzést és gondolkozást.

A dolgok ez örvendetes fordulatának a vallás javára sok oka van. Mindenekelőtt nem egy szeretetmunkát végzett a vallás a modern emberiség sociális és morális küzdelmeiben. Keresztyén vallásos szeretet által áthatva kegyes férfiak és nők igen nagy számmal a szegények és betegek szolgálatába léptek s példájukkal iga-

Digitized by Google

zolták Krisztus gyönyörű szavát, hogy arról ismernek meg benneteket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást. De tovább megyünk. A vallásnak gyakorlati műveihez méltán sorakoznak a tudományosak. A keresztyén theologia egész komolysággal fölvette magába a természeti és szellemi tudományok kutatásainak biztos eredményeit s ezzel minden kétségen kívül igazolta, hogy a vallás mélyen gyökerezik az ember szellemi természetében. E mellett, mint Eucken kimutatja, teljesen megingott a hitetlen, a vallás- és erkölcsnélküli kultura boldogító erejében, s az a felfogás vált általánossá, hogy az ember valódi boldogsága csakis a magasabb javak iránt való törekvésében kereshető. A vallásos hit eme kiontathatlan vágyának méltó kiegészítője az apologétikai irodalom mai óriási föllendülése. A keresztyén hit védelmének nagy szolgálatot tesz a Dennert-féle „*Glauben und Wissen*“ című folyóirat, mely valóságos találkozója a hit és tudás harmoniájára törekvő természettudósoknak és theologusoknak, bölcselőknek és nyelvtudósoknak. E folyóirat érdeme, hogy a Häckel-Ladenburg-féle naturalista monismust a népéletet megmételyező útjában megállitotta. A keresztyénséget s a modern természettudományt összeegyeztető apologétikai irodalom legkiválóbb gyöngyei *Dennert*, godesbergi pedag. igazgatótanár „Bibel und Naturwissenschaft“, „Christus und die Naturwissenschaft“, „Vor Sterbelager des Darwinismus“, „Die Weltanschauung des modernen Naturforschers“ című, e Szemle hasábjain általunk ismertetett művei. Dennertnek méltó társa *Schmid* prelátus, kinek „természettudomány hitvallása“ című apologétikai műve széles körökben ismeretes. Állandó vezérgondolata az, hogy a természettudomány józan kutatásának szabadsága éppen nem érinti a keresztyénség positióit. Mert hát a természettudományi bizonyítás s az inductió módszere sohasem vezet megdönthetlen érvényű bizonyossságra . . . ., az emberi gondolkozás összes ágaiban vannak dogmák vagy hypothesisek . . ., van isteni kijelentés a természetben és a történelemben . . ., a nagy szellemek az emberiségben alkotásaikat tekintve az isteni kijelentés bizonyságai stb.“

Kétséglelen, hogy a szerző által jelzett vallásos ébredés egész Nyugat-Európában számos tényben mutatkozik; sajnos azonban, hogy nálunk Magyarországon a vallás-erkölcsi ébredezés még nagyon szűk körben észlelhető. Értelmiségünk nagyobb részét még mindig a „modern szellem“ hitközönye, alsóbb néposztályunk zömét a vallásgyűlölő nemzetköziség anyagiassága tartja vallási álomban. Az ébresztők száma csekély, munkájuk szervezetlen. A hit és tudás harcza nálunk még a hit rovására dúl. Pedig csakugyan boldog ember az, kinek tudása és boldog az a nemzet, melynek világnézete békében él az ő vallásával. *Sz. M.*

Digitized by Google

Felvilágosításul.

Rácz Lajos úr a Bossert munkájának ismertetése (Protestáns Szemle, 1907. 194. s köv. l.) közben tudtul akarja adni esetleges olvasóinak, hogy én vagy felületesen, vagy kellő tudás nélkül néztem át a Warga Lajos egyháztörténetét. Ezzel szemben hivatkozom az általam irott előszóra, melyben mindenkitől olvashatólag meg van írva; hogy „felelősségem a szakkritikával szemben nem terjedhet tovább, mint addig a határig, hogy amik e munka illető részleteiből *már a szereztetésekor is* tévedés eredményei voltak, azok ebben a kiadásban kijavított alakkal és tartalommal jelenjenek meg". Miért? Mert a tiszáninneni egyházkerülettel kötött szerződésem szerint „az új kiadás úgy az egyetemes keresztyén, mint a magyar protestáns egyháztörténelmet illető czikkeiben az eredeti szöveg és alak megtartásával történjék, de az eredeti szövegben esetleg előforduló *s már ott is azoknak tekinthető* hibák kijavításával". A mit tehát az azóta történt tudományos kutatások produkáltak, nekem azt érvényesítnem nem volt szabad a revisio munkája közben. Ezt Rácz úr igen jól tudja, a mennyiben tagja úgy az ezen szerződést előterjesztő igazgató-tanácsnak, mint az azt elfogadó egyházkerületi közgyülésnek, meg aztán kezében is van az említett előszó, sőt magam személyesen is megmondám neki a folyó évi február 9-én. A mi mind azt bizonyítja, hogy az általam végzett revisióra vonatkozó czélzatos megjegyzése nem felületességnek, vagy tájékozatlanságnak, hanem valami egyébnek az eredménye. Megjegyzem egyébiránt, hogy a Warga munkája még több tekintetben is elmaradt a tudomány mai megállapodásaitól, csak a Calvint illető czikkében is.

Zoványi Jenő.

Digitized by Google

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1907. évi április hó 1-től 30-áig befolyt összegek kimutatása.

1. Pártfogó tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907. évre: Pozsonyi ág. ev. egyházközség. **1904—1906-ra:** Halasi ev. ref. egyházközség.

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5% kamat: 1907. évre: Mohácsi László Pápa, Nagyharsányi ev. ref. egyház. **1906 és 1907-re:** Gróf Khuen Héderváry Károlyné Budapest.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával: 1907-re: Kaposvári ev. ref. egyház, Daray Vilmos Kis-Kőrös, dr. Katona József Miskolcz, Stark Lajos Sopron, Mármarosszigeti ev. ref. egyház, dr. Stricker Péter Osztvaér, Hallgató János F.-Méra, Szikszóvidéki ev. ref. papi kör, Dicsőfy József Debreczen, dr. Horváth Ödön Budapest, Zöld Mihály Végvár, Bernát István Budapest, Fabiny Gyula Budapest, Havrán Dániel Budapest, dr. Kéler Zoltán Budapest, dr. Láng Lajos vbtt. Budapest, dr. Szelényi Aladár. **1906-ra:** Dókus László Szt.-Újhely, Kozma László Zombor, Nánay Béla Budapest, Soós László Budapest, Tóth László Budapest. **1905-re:** Lamperth Lajos Pápa. **1905—1907-re:** Lehne Vilmos Sopron, Szatmárnémeti ev. ref. egyház. **1905 és 1906-ra:** Hetvényi Lajos Sopron. **1906 és 1907-re:** dr. Csengey Gyula Budapest. **1899-re:** Zsoldos Benő Zombor (6 K).

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1907-re: Gönczi Lajos Székelyudvarhely, Szücs Dezső Csajág, Pázmány Vincze Oroszi, Isoz Kálmán Budapest, Kenessey Kálmán Budapest. **1900—1901-re:** Balázs István Türe (6 K). **1906-ra:** Dr. Nirtzfeld Béla Csetnek. **1902 és 1903-ra:** Péter Mihály K.-Azar (7 K).

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával befolyt: 1906-ra: Szigethy Károly Budapest. **1906 és 1907-re:** Losonczy Gyula Budapest.

6. Előfizetés Szemlére: Horváth Juliska Budapest 2 K.

Összesen befolyt 702 kor. — fill.

Budapest (IV., Deák-tér 4), 1907 május 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Digitized by Google

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 16—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Áhítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű bibliamagyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

E hitépítő és erkölcsnemesitő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára fűzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősitő munka. Ára fűzve 1 K 50 fill.

3. **Előadások a keresztyénség erkölcstanáról.** Luthard után németből fordította Csiky Lajos. Kiváló tájékoztató és épitő munka. 8°, ára fűzve 3 K.

4. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára fűzve 1 K 60 fill.

5. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára fűzve 3 K.

6. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Irta dr. Masznyik Endre. I. kötet, lélekemelő szép munka, ára fűzve 3 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezzék személyesen vagy levélben a Társaság titkáránál, Szőts Farkas theol. tanárnál, Budapest, XI., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság czéljait előmozditani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezzék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utcza 4.

Digitized by Google